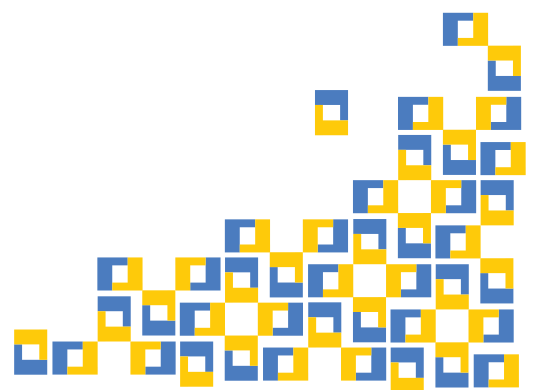

Ірина Ейгельсон
Максим Єлігулашвілі
Тетяна Калениченко
Тетяна Кисельова

**Низові практики
громадянського суспільства України
у відповідь на широкомасштабну
агресію Російської Федерації
на території України**
в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року

Ірина Ейгельсон, Максим Єлігулашвілі, Тетяна Калениченко, Тетяна Кисельова

**НИЗОВІ ПРАКТИКИ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
УКРАЇНИ У ВІДПОВІДЬ
НА ШИРОКОМАСШТАБНУ АГРЕСІЮ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ**

в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року

КИЇВ, червень 2022

УДК 327.5:316.3.485.26(477:470)“2022”
Н616

Автори:

Ірина Ейгельсон, кандидатка психологічних наук, членкиня мережі Глобальне партнерство із запобігання збройним конфліктам (GPPAC)

Тетяна Кисельова, кандидатка юридичних наук, DPhil, доцентка, голова Центру досліджень медіації та діалогу Національного університету «Кієво-Могилянська академія»

Максим Єлігулашвілі, конфліктолог, фасилітатор діалогів

Тетяна Калениченко, кандидатка філософських наук, координаторка ініціативи «Діалог у дії», виконавча директорка Європейського центру стратегічної аналітики

Н616 **Низові** практики громадянського суспільства України у відповідь на широкомасштабну агресію Російської Федерації на території України в період з 24 лютого по 31 травня 2022 року: наук.-практ. вид. / Ірина Ейгельсон, Максим Єлігулашвілі, Тетяна Калениченко, Тетяна Кисельова. — Київ, 2022. — 48 с.

ISBN 978-966-137-150-6

Підготовку цієї публікації здійснено в межах діяльності Національної платформи стійкості та згуртованості. Ініціатива реалізується за фінансової підтримки Європейського Союзу в межах проєкту «Побудова стійкості до конфлікту шляхом діалогу». Зміст цього матеріалу є цілковитою відповідальністю авторів і не обов'язково відображає офіційну позицію Європейського Союзу.

НАЦІОНАЛЬНА ПЛАТФОРМА
СТІЙКОСТІ ТА ЗГУРТОВАНOSTI

УДК 327.5:316.3.485.26(477:470)“2022”

ISBN 978-966-137-150-6

© Національна платформа стійкості та згуртованості, 2022
© Ейгельсон І., Єлігулашвілі М., Калениченко Т., Кисельова Т., 2022

АНОТАЦІЯ

Мета цього дослідження — **максимально точно показати реальність низових практик громадянського суспільства**, спрямованих на подолання викликів широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, зокрема провести первісний аналіз акторів, діяльності й ризиків кожної виявленої практики, а також напрацювати рекомендації щодо цих питань для таких акторів: (1) міжнародні міжурядові організації, зокрема ООН, ЄС, ОБСЄ; (2) міжнародні неурядові організації та індивідуальні консультанти; (3) донорські установи; (4) органи центральної і місцевої влади України. В основі аналізу — конфліктологічні підходи.

У дослідженні проаналізовано **10 практик**:

- 1) спротив населення на тимчасово окупованих територіях;
- 2) евакуація населення й цивільних об'єктів;
- 3) локальні перемовини з російськими військовими;
- 4) гуманітарна допомога;
- 5) забезпечення житлом, організація шелтерів;
- 6) забезпечення психологічними й конфліктологічними послугами;
- 7) забезпечення освітніми послугами;
- 8) використання артінструментів у відповідь на агресію;
- 9) документування злочинів, скоєних під час російської агресії на території України;
- 10) координація допомоги військовим формуванням України.

Напрацьовані такі **рекомендації**:

1. Необхідна термінова, але продумана й системна підтримка мереж громадянського суспільства, включно з психологічною підтримкою й реабілітаційними заходами для волонтерів.

2. Така підтримка з боку держави й донорів повинна зберігати наявну структуру й логіку мереж шляхом наповнення їх необхідними ресурсами; підсилення спроможності й професійного рівня, поступового заміщення волонтерської діяльності професійною саме таким чином, як це бачать місцеві актори, без нав'язування тих або інших моделей, процедур чи принципів.

3. Окрім підтримки мереж громадянського суспільства, допомога має переорієнтуватися з термінового реагування й заміщення функцій держави на розвиток, відновлення і модернізацію економіки й суспільства, відновлення роботи органів державної влади і місцевого самоврядування.

4. Необхідно розпочати системну роботу з протистояння поляризації всередині українського суспільства, підвищення його згуртованості, стійкості і єдності вже під час гарячої фази, зокрема через системи психологічної і конфліктологічної підтримки, роботи з травмою, здійснення збалансованої й продуманої інформаційної політики.

5. Необхідно приділити увагу комунікації зворотного зв'язку вдячності за допомогу від українського суспільства країнам-партнерам і їхнім громадянам.

6. Необхідна краща координація діяльності донорів, держави й громадянського суспільства, зокрема між громадами на регіональному рівні й національним рівнем, задля запобігання явищам дублювання діяльності, постачання зайвої або непотрібної допомоги, розпродажу і махінацій з гуманітарною допомогою тощо.

7. Попередні висновки дослідження підтримують гіпотезу про часткове підвищення довіри громадянського суспільства до держави під час війни, що має максимально підтримуватися донорами й самою державою.

8. Громадянське суспільство подекуди досягло значного рівня взаєморозуміння з органами влади і зниження рівня бюрократизованості державних процедур; це необхідно зафіксувати (можливо, у дослідженні) й утримати для подальшої оптимізації управлінських процесів.

9. Необхідна робота з відновлення довіри до великих міжнародних організацій шляхом проведення розслідування негативних фактів, які сталися в перші тижні широкомасштабного вторгнення Росії, і комунікації результатів розслідування для українського громадянського суспільства й особливостей мандата цих організацій.

10. Задля підвищення ефективності необхідно зменшити рівень бюрократизованості роботи міжнародних організацій і донорів, пришвидшити й спростити процеси реструктуризації поточних проєктів на інші потреби, конкурсних відборів і звітування.

ЗМІСТ

Вступ	6
Розділ 1. Характеристика окремих територій України в контексті широкомасштабного вторгнення військ Російської Федерації у період з 24 лютого по 31 травня 2022 року	9
1.1. Тимчасово окуповані території.....	9
1.2. Зона бойових дій.....	10
1.3. Території, підконтрольні уряду України	10
1.4. Території, звільнені Збройними Силами України	11
1.5. Країни, що приймають біженців з України	11
Розділ 2. Опис низових практик громадянського суспільства	13
2.1. Спротив населення на тимчасово окупованих територіях	13
2.2. Евакуація населення і цивільних об'єктів	15
2.3. Локальні перемовини з військовими РФ.....	19
2.4. Гуманітарна допомога	21
2.5. Забезпечення житлом, організація шелтерів.....	24
2.6. Забезпечення психологічними й конфліктологічними послугами	28
2.7. Забезпечення освітніми послугами	31
2.8. Використання артінструментів у відповідь на агресію	34
2.9. Документування злочинів, скоєних під час агресії РФ на території України.....	38
2.10. Координація допомоги військовим формуванням України	41
Розділ 3. Рекомендації	44

ВСТУП

Збройна агресія Російської Федерації (далі — РФ) проти України, яка розпочалася в лютому 2014 року й продовжилася широкомасштабним вторгненням у лютому 2022 року, спровокувала безпрецедентну мобілізацію Української держави і всього суспільства на відсіч агресії, захист життя, гідності і прав усіх жителів України, продовження деколонізаційної боротьби проти Російської імперії за незалежність і територіальну цілісність України в міжнародно визнаних кордонах. Українське громадянське суспільство на рівних з державою і Збройними Силами України (далі — ЗСУ) з перших днів широкомасштабної агресії стало на захист країни.

Громадянське суспільство включає досить широку «сферу суспільних відносин поза сім'єю, державою та бізнесом, де люди об'єднуються для задоволення і/або просування їхніх спільних інтересів, спільних цінностей»¹. У такому широкому значенні ми використовуємо це поняття у Звіті. Відповідно громадянське суспільство включає таких акторів:

(1) юридичні особи, зареєстровані відповідно до законодавства України, — організації громадянського суспільства, здебільшого у формі громадських організацій і благодійних фондів, але і в інших формах;

(2) представники волонтерського руху як «добровільної неприбуткової соціально спрямованої діяльності, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги (безоплатних робіт та послуг)»²;

(3) люди на місцях, які провадили різну діяльність з власної ініціативи без інституціоналізації.

На сьогодні відсутні дослідження, яка саме частка діяльності у відповідь на війну належить професійним організаціям громадянського суспільства, а яка — самоорганізації людей, які до цього не брали активної участі в громадському житті. Однак попередні результати цього дослідження дають розуміння того, що, зокрема на перших тижнях вторгнення, мобілізація населення, майже кожної людини на місцях, відіграла важливу роль. Соціолог Михайло Винницький порівняв таку самоорганізацію українців під час війни з вулицю бджіл, де Україна «це наш «вулик», і кожен у ньому бджілка. «Бджоли» нашого «вуликового суспільства» здатні без наказів, без інструкцій, без ієрархії зупинити наступ нібито другої за могутністю армії світу. Це дійсно подвиг»³. Катерина Зарембо і Ерік Мартін підкреслюють, що «сила українського громадянського суспільства викликала захоплення всього світу. Це також мотивує тих, хто ризикує своїм життям у збройній боротьбі. Хоча збройним силам слід віддати належне за їхню хоробрість,

¹ Л. Паливода, О. Вінніков, В. Купрій. Громадянське суспільство України: Звіт за результатами дослідження, Київ, 2016: <http://dhrp.org.ua/uk/publikatsii1/1167-20160421-ua-publication>

² Закон України «Про волонтерську діяльність»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>

³ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3467585-nasa-vijna-z-rosie-u-mabut-zaversitsa-se-ne-skoro.html>

неоспіваними героями можуть стати ті, хто шиє камуфляжну сітку в метро та церковних підвалах, змішує партії бензину для коктейлів Молотова, готує їжу та відправляє ковдри на фронт»⁴.

Безумовно, феномен горизонтальної мережевої мобілізації суспільства під час широкомасштабного вторгнення РФ в Україну у 2022 році стане предметом багатьох ґрунтовних досліджень. На сьогодні, під час гарячої фази цієї війни, існує гостра потреба зрозуміти загальну логіку, динаміку та практику горизонтальних мереж, що з'явилися як термінова відповідь на війну, а також ризики, які можуть постати в цій діяльності як для громадянського суспільства, так і держави та міжнародних акторів.

Це дослідження — попередня й швидка реакція українських експертів з розбудови миру й фасилітації діалогу на такі завдання.

Мета цього дослідження — максимально точно показати реальність низових практик громадянського суспільства, спрямованих на подолання викликів війни, зокрема провести первісний аналіз акторів, діяльності й ризиків кожної з виявлених практик, а також напрацювати рекомендації для міжнародних й українських акторів.

Цільова аудиторія дослідження включає акторів, які наразі активно працюють або розмірковують над потенційною активністю в Україні і за її межами щодо подолання наслідків війни, гуманітарної допомоги, розбудови миру, розв'язання конфліктів, медіації, діалогу, ненасильницького спротиву тощо, а саме:

- міжнародні міжурядові й регіональні організації, зокрема ООН, ЄС, ОБСЄ;
- міжнародні неурядові організації та індивідуальні консультанти;
- донорські установи й організації;
- органи центральної і місцевої влади України.

Звіт також може бути корисним для представників українського громадянського суспільства й громадянського суспільства в інших країнах для обміну досвідом і найкращими практиками реагування на конфлікт.

Методологія дослідження включає аналіз низових практик громадянського суспільства як нових, які з'явилися після лютого 2022 року, так і вже відомих, але актуалізованих у цей час. Зважаючи на те, що низові практики відповіді на війну залежать від локального контексту і воєнної ситуації, дослідження ідентифікувало такі території України, на яких аналізуються конкретні практики: (1) тимчасово окуповані території; (2) зона бойових дій; (3) території, підконтрольні уряду України; (4) території, звільнені ЗСУ; (5) країни, які приймають біженців з України.

Звіт фокусується на аналізі саме низових практик і тому не містить таких традиційних практик професіоналізованого громадянського суспільства, як аналітична й адвокаційна діяльність аналітичних центрів, протидія дезінформації і пропаганді з боку аналітичних центрів і засобів масової інформації, забезпечення кібернетичної безпеки і відповіді на

⁴ <https://neweasterneurope.eu/2022/05/04/did-ukraines-civil-society-help-turn-back-the-russians/>

широкомасштабну агресію в кіберпросторі. Ці практики потребують окремого дослідження. Також деякі практики, описані у Звіті, зокрема гуманітарна допомога й документування злочинів, не є винятково низовими. Вони здійснюються як професійними експертними спільнотами, громадськими організаціями і фондами, так і низовими активістами. Ми фокусуємося саме на низових акторах. Також Звіт не претендує на вичерпний аналіз усіх низових практик, але дає уявлення про основні з них.

Аналіз низових практик проводився на основі даних з відкритих джерел засобів масової інформації та соціальних мереж, а також персонального досвіду авторів дослідження і їхніх родин — досвіду проживання під окупацією РФ або в областях, які зазнали безпосередньої атаки РФ, і реагування на неї через практики, описані у Звіті. Додатково автори провели 12 напівструктурованих інтерв'ю з експертами й представниками громадянського суспільства з метою отримання більш детальної картини низових практик і перевірки фактів з вторинних джерел.

Конфіденційність. Зважаючи на високі ризики для життя і безпеки респондентів й організацій, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України, інформація про них подається анонімно. У випадку, коли про акторів громадянського суспільства існує публічна інформація у відкритому доступі й розголошення такої інформації не загрожує їхній безпеці, автори вказують назви таких організацій у Звіті.

РОЗДІЛ 1. Характеристика окремих територій України в контексті широкомасштабного вторгнення військ Російської Федерації у період з 24 лютого по 31 травня 2022 року

У межах дослідження ми визначили такі території, умови перебування та організації життя на яких суттєво впливають, змінюють або унеможливають практики, ідентифіковані в другому розділі цього Звіту. Зважаючи на швидку динаміку змін у контексті воєнних дій, наведена нижче класифікація територій України відповідає дійсності в період з 24 лютого 2022 року до закінчення написання цього Звіту (кінець травня 2022 року). Актуальна інформація про перелік громад, які перебувають у зоні активних бойових дій, блокування або тимчасової окупації, затверджується Міністерством з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України й публікується на сайті міністерства⁵.

1.1. Тимчасово окуповані території

Окремі території Київської, Чернігівської, Сумської областей, які на кінець травня 2022 року були звільнені ЗСУ, а також окремі території Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей, які опинилися в тимчасовій окупації військами РФ у період з 24 лютого по кінець травня 2022 року. Території, окуповані РФ до 24 лютого 2022 року, у цей Звіт не включені.

Залежно від обраної збройними силами та політичним керівництвом РФ стратегії вказані вище території різняться за формами насильства проти мирного населення. Північно-східні області переважно ставали простором невідбиркового, масового насильства. Південні, окрім міста Маріуполя, перебували в зоні вибіркового та політичного терору. Рівень загроз життю та здоров'ю мирного населення на цих територіях украй високий. Запроваджені жорсткі обмеження та блокується доступ до гуманітарних ресурсів, мобільний та Інтернет-зв'язок. Майже повністю унеможливлений виїзд громадян України на підконтрольну уряду України територію або виїзд супроводжується значними безпечними ризиками.

Доступ до ресурсів украй обмежений, базується здебільшого на запасах області або населеного пункту, зроблених там до 24 лютого 2022 року, в окремих випадках є намагання забезпечити населення товарами з РФ. Активізм будь-якого, навіть відкритого гуманітарного спрямування, небезпечний для ініціаторів. Широко розповсюджені випадки насильницьких зникнень, мародерства гуманітарних вантажів і вбивств активістів. Відповідно в малих громадах і населених пунктах високий рівень гуманітарних загроз (відсутність забезпечення базових потреб у їжі та медикаментах), у частині населених пунктів ситуація доведена до стану гуманітарної катастрофи (Маріуполь).

---

⁵ <https://minre.gov.ua/news/onovleno-aktualnyy-perelik-gromad-u-rayonah-boyovyh-diy-na-tot-ta-tyh-shcho-v-otochenni-0>

Інформацію про моніторинг ситуації на тимчасово окупованих РФ територіях України починають систематизувати й публікувати правозахисні організації⁶.

1.2. Зона бойових дій

У різний період окремі території Київської, Чернігівської, Сумської, Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької, Миколаївської та Херсонської областей.

Високий рівень загрози життю та здоров'ю всього населення, яке опинилося в цій зоні. Активне блокування з боку формувань РФ евакуації населення з цих територій призвело до катастрофічних гуманітарних наслідків. Українське обмежений доступ до будь-яких ресурсів і комунікації, гостра гуманітарна криза. Активності з боку громадянського суспільства вкрай обмежені, супроводжуються прямою загрозою життю волонтерів і їхніх близьких, потребують високого рівня координації з представниками військових формувань обох сторін.

1.3. Території, підконтрольні уряду України

У переважній частині територій низький рівень безпекових загроз для населення загалом. Винятки становлять території, близькі до кордону з РФ (Чернігівська, Сумська, Харківська області), або території на будь-якій відстані від кордону, на яких розташовані об'єкти критичної військової або цивільної інфраструктури, де існують загрози авіаударів.

Обмеження, встановлювані урядом України з початку війни щодо пересування, перевезень чи доступу до тих або інших товарів, на цих територіях поступово врегулюються й нормалізуються. Залишаються проблеми із забезпеченням товарами першої необхідності й палива, але вони вже не перешкоджають життєдіяльності населення.

На підконтрольній території здебільшого відсутні обмеження щодо застосування тих або інших низових практик громадянського суспільства. Організації та ініціативні групи реалізують широкий спектр дій і заходів, направлених на подолання наслідків гуманітарної кризи та укріплення стійкості країни та суспільства в цій війні.

У західних областях сконцентрована найбільша кількість внутрішньо переміщених осіб (далі — ВПО), загальна кількість ВПО в Україні на травень 2022 року — понад 8 млн осіб⁷.

---

⁶ <https://civilimplus.org/uk/publications/zhittya-v-okupatsiyi-situatsiya-na-teritoriyah-ukrayini-shho-timchasovo-perebuvayut-pid-kontrolem-rosijskoyi-armiyi-kviten-2022/>; <https://helsinki.org.ua/articles/uzahalnennia-podiy-iaki-vidbulysia-u-luhanskiy-oblasti-protiahom-90-dniv-povnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-travnia-2022-roku/>; <https://helsinki.org.ua/articles/uzahalnennia-podiy-iaki-vidbulysia-u-khersoni-ta-khersonskiy-oblasti-protiahom-90-dniv-povnomasshtabnoi-rosiysko-ukrainskoi-viyny-24-liutoho-24-travnia-2022-roku/>

⁷ <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-4-29-april-3-may-2022/>; <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine>

1.4. Території, звільнені Збройними Силами України

Окремі райони Київської, Харківської, Чернігівської, Сумської областей.

Території лишаються доволі небезпечними і в більшості випадків непридатними для життя внаслідок масштабних бойових дій й активного мінування цивільних об'єктів і житла російськими військовими. Відповідно будь-які активності чітко регламентуються та обмежуються військово-цивільними адміністраціями. Це стосується як доступу та пересування цивільних, так і роботи волонтерських ініціатив з документування, доставки гуманітарних вантажів, надання психологічної допомоги тощо. Такі обмеження знімаються поступово в міру убезпечення територій і відновлення критичної інфраструктури. Залежно від ступеня загроз і пошкоджених комунікацій ці процеси можуть тривати від декількох днів до кількох тижнів. Відновлення забезпечення населення ключовими ресурсами відбувається доволі швидко завдяки ініціативам громадянського суспільства, міжнародній технічній допомозі, Українській державі. Населення починає поволі повертатися в деокуповані райони попри офіційні сповіщення про небезпеку.

1.5. Країни, що приймають біженців з України

Станом на кінець травня 2022 року більш ніж 6 млн громадян України й громадян іноземних держав, які проживали в Україні, покинули країну у зв'язку з агресією РФ⁸. Європейський Союз (далі — ЄС) застосував Директиву про тимчасовий захист, яка надає українцям право на початковий період залишатися, працювати та навчатися в будь-якій державі-члені ЄС терміном до одного року⁹. Більшість українських біженців перетнули кордон з Польщею, Румунією, РФ, Угорщиною, Молдовою, Словаччиною, Республікою Білорусь, але, ймовірно, що частина з них перемістилася до інших країн ЄС або світу.

Території іноземних держав (окрім Росії і Білорусі), де українські біженці рятуються від нападу РФ, безпечні, уряди цих країн запровадили широкий перелік соціальних послуг і допомоги, направленої на підтримку та забезпечення всім необхідним. Відсутні будь-які обмеження в діяльності громадських організацій чи доступу до необхідних ресурсів.

Нижче наведена таблиця поширення ідентифікованих практик громадянського суспільства в розрізі видів територій:

⁸ <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

⁹ https://en.wikipedia.org/wiki/Temporary_Protection_Directive

Таблиця 1. Ідентифіковані практики громадянського суспільства в розрізі видів територій

Практики	Тимчасово окуповані території	Зона бойових дій	Території, підконтрольні уряду України	Території, звільнені ЗСУ	Країни, що приймають біженців з України
Спротив населення на тимчасово окупованих територіях	✓				
Евакуація населення і цивільних об'єктів	✓	✓	✓	✓	
Локальні перемовини з військовими РФ	✓	✓			
Гуманітарна допомога	✓	✓	✓	✓	✓
Забезпечення житлом, організація шелтерів	✓		✓		✓
Забезпечення психологічними й конфліктологічними послугами	✓	✓	✓	✓	✓
Забезпечення освітніми послугами	✓	✓	✓	✓	✓
Використання артінструментів	✓	✓	✓	✓	✓
Документування злочинів	✓	✓	✓	✓	✓
Координація допомоги військовим формуванням України	✓	✓	✓	✓	✓

РОЗДІЛ 2. Опис низових практик громадянського суспільства

2.1. Спротив населення на тимчасово окупованих територіях

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Території, на яких встановлювався чи був встановлений контроль збройних сил РФ, починаючи з 24 лютого 2022 року: окремі райони Київської, Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської, Харківської, Миколаївської, Чернігівської та Сумської областей.

Варто виділити дві групи територій залежно від характеру воєнних дій і ступеня політичного терору та насильства, організованого збройними силами РФ. Практично в усіх зазначених областях перші дні (тижні) тимчасової окупації супроводжувалися спонтанними мирними протестами, спрямованими на недопущення, блокування техніки агресора, висловлення проукраїнської громадянської позиції, демонстрацію приналежності громад до України. Однак такі акції майже відразу згорталися на територіях, які потрапили в зону активних воєнних дій чи на яких швидко почало здійснюватися насильство невідбиркового характеру та переслідування мирного населення й активістів ненасильницького спротиву. Це перш за все території Київської, Чернігівської, Сумської та Харківської областей.

У південних областях України, які опинилися в зоні тимчасової окупації, терор і переслідування були більш вибіркові та поступові. Відповідно активні члени громад продовжували індивідуальні та масові дії ненасильницького спротиву впродовж лютого — квітня 2022 року.

Обмеженість доступу до ресурсів, досить високі безпекові ризики призвели до формування розгалуженої низової самоорганізації населення, яка досить ефективно вибудувала свою діяльність з демонстрації незгоди з окупацією. Водночас, як доводить практика північних і східних областей України, ці можливості зберігаються лише до початку застосування невідбиркового насильства з боку формувань РФ.

Актори

Основою для самоорганізації виступають проактивні члени громад з різних секторів. Фактично об'єднуються соціально активний бізнес, волонтерські спільноти, місцеве самоврядування, активістські групи, священники та журналісти. Ініційовані збройними формуваннями РФ дії із системного вибіркового переслідування, затримок активістів і застосування тортур призводять до зменшення кількості учасників масових заходів, виїзду проактивного й опозиційно налаштованого населення й представників органів місцевого самоврядування. Окрім того, очікуване застосування таких форм тиску спрацювало превентивно. Публічні лідери, керівники громадських організацій і рухів, які активно ді-

яли до загострення в лютому 2022 року, були вимушені або виїжджати, або зменшувати власну публічну активність. Водночас активне використання соціальних мереж і високий рівень низової самоорганізації призвів до того, що розрізнені групи почали знайомитися з іншими на площах чи під час надання гуманітарної допомоги, посилюючи тим самим загальну мережу.

Опис практики

Практика включає різні форми — від яскраво вираженого до пасивного протесту, які реалізуються індивідуально, професійними групами чи групами населення¹⁰. Люди не обмежувалися лише протестами на площах міст і селищ. На основі зібраної для цього Звіту інформації ми можемо виділити декілька ключових форм:

- блокування проїзду військової техніки РФ. Украй популярна в перші тижні після 24 лютого 2022 року. На кінець травня 2022 року у зв'язку з високим рівнем фізичної загрози життю майже не застосовується;
- масові акції солідарності з Україною, вимогами припинення війни та окупації, у тому числі звільнення затриманих лідерів громад. Такі акції зафіксовані, наприклад, у містах Мелітополь¹¹, Херсон¹², Енергодар¹³, Славутич¹⁴ тощо;
- запуск благодійної допомоги та харчування для малозабезпечених груп як інструмента протидії примусу місцевого населення звертатися по гуманітарну допомогу від РФ;
- нанесення української символіки, текстів і закликів, направлених на солідаризацію з Україною, висміювання РФ, прибирання російської символіки та прапорів;
- відмова співпрацювати з призначеним військовими РФ «керівництвом» громад, відмова виконувати їхні накази та саботаж. Стосується переважно комунальних та освітніх установ;
- активна робота з висвітлення подій на окупованих територіях, поширення інформації в соціальних мережах і засобах масової інформації в Україні і світі;
- протидія та спроби блокування організованих військовими РФ заходів з імітації «народної» підтримки на окупованих територіях;
- випадки партизанського та насильницького спротиву через активніше застосування репресій і терору проти мирного населення з боку РФ.

---

¹⁰ https://www.bbc.com/ukrainian/features-61409818?fbclid=IwAR2lCzFomQbnQn-iHFjwrmmMNkVt-t8eQhIP12fwRCLck4o_0sxcS8gkQul; https://suspilne.media/238210-na-hersonsini-ta-mikolaiivsini-rosiani-katuut-ta-vbivaut-proukrainski-nalastovanih-aktivistiv/?fbclid=IwAR2CONzqzbDB5xCuZRY12BqVbdUcoXMdU0TFWkTwiw8Rgc1eSMN3__maOCY; <https://civilmplus.org/uk/publications/zhittya-v-okupatsiyi-situatsiya-na-teritoriyah-ukrayini-shho-timchasovo-perebuvayut-pid-kontrolem-rosiyskoyi-armiyi-kviten-2022/>

¹¹ <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60589371>

¹² https://www.youtube.com/watch?v=nnJEStYzA&ab_channel=%D0%A0%D0%B0%D0%B4%D1%96%D0%BE%D0%A1%D0%B2%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B0

¹³ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/20/7333061/>

¹⁴ <https://hromadske.radio/news/2022/03/26/meshkantsi-slavutycha-vyyshly-na-aktsiiu-protestu-proty-rosiys-kykh-okupativ>

Ризики

- Максимальний безпековий ризик внаслідок повної відсутності захисту від інструментів терору з боку військових РФ. Затримання та тортури в перші тижні вторгнення мали превентивний характер і були засобом примусу до виїзду активістів. На кінець травня такі інструменти частіше стали засобом покарання. Переважна частина учасників не є «професійними» активістами, не мають достатньо знань з основ фізичної та цифрової безпеки, а реальні можливості для швидкого опанування таких компетенцій на цей момент відсутні.
- Український високий рівень професійного вигорання та зростання зневіри у швидке звільнення територій, поглиблення розколу між тими, хто лишився, і тими, хто виїхав.
- Тривалий тиск, фізична загроза особистому життю та життю близьких може призвести до все більшої радикалізації й переходу до насильницьких форм спротиву.
- Застосування фізичного та інформаційного блокування захоплених територій не тільки суттєво обмежує доступ до засобів забезпечення гуманітарних потреб населення та його виживання, але й цілеспрямовано занурює захоплене населення в інформаційний вакуум, полегшуючи поширення російської пропаганди, відчуття зневіри та апатії, знижуючи спроможність місцевих громад.

2.2. Евакуація населення і цивільних об'єктів

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Території майже всіх областей України, оскільки евакуація мешканців не залежить від наявності чи відсутності бойових дій (хоча наявність значно масштабує саме явище).

Евакуація залежить від особистого рішення та вибору людини. Ця практика набула особливого масштабу на початку вторгнення в таких областях, як Донецька, Харківська, Миколаївська, Чернігівська та Луганська, де влада закликала населення евакуюватися¹⁵.

Актори

Основним актором, що опікувався питаннями евакуації з боку держави, було Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке публічно представляє міністерка Ірина Верещук. Саме вона щодня офіційно інформувала про наявність і відсутність евакуаційних коридорів, а також результати евакуацій за день. Однак офіційна евакуація «зеленими» коридорами була ситуативною й не завжди вдалою, тому іншими акторами були місцеві активісти, іноді представники органів місцевого самоврядування, громадських, релігійних, міжнародних організацій (наприклад, Міжнародний комітет Червоного Хреста, далі — МКЧХ), які допомагали організовувати низову евакуацію. Додатково реанімаційною евакуацією (евакуацією поранених) займа-

¹⁵ <https://www.nta.ua/poky-shhe-ye-mozhlyvist-zhyteliv-troh-oblastej-zaklykaly-evakujovuvatys/>; <https://www.facebook.com/mykoda/posts/347121130783040>

лися представники парамедиків та інших медичних установ (Мобільний шпиталь «Госпітальєри»¹⁶ і Перший добровольчий мобільний шпиталь ім. Пирогова¹⁷), різноманітних релігійних організацій.

Діяльність міжнародних акторів (переважно ООН і МКЧХ) активізувалася у квітні. Українське громадянське суспільство сприйняло це як ігнорування гуманітарної катастрофи в Україні і власного мандата¹⁸.

Опис практики

Під евакуацією ми розуміємо такі процеси, як організація евакуаційного коридору та сам процес евакуації населення і цивільних об'єктів, включно з особливими видами евакуації, як реанімаційна евакуація (поранені та ті, що потребують термінової допомоги), евакуація підприємства (для чого була створена окрема державна програма)¹⁹, певного спецзакладу (диспансери, психоневрологічні лікарні, інтернати та дитячі будинки тощо).

Особливостями евакуації під час російського вторгнення з 24 лютого до квітня 2022 року стало те, що офіційних закликів до евакуації було небагато, натомість вона відбувалася на основі власного рішення людини, родини чи соціальної групи.

Офіційними шляхами для евакуації населення були так звані «зелені» коридори, які щоранку оголошувала Ірина Верещук, очільниця Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Часто ці евакуації зривалися або не відбувалися, навіть коли такі домовленості були досягнуті раніше. Найчастіше перша спроба евакуації з певної території закінчувалася невдачею, притому автобуси рушали, але їх розвертали на останньому блокпості РФ і не пускали далі. Зазвичай друга спроба була більш успішною, але це не гарантувало стабільності та безпеки для учасників евакуації. Так, зокрема, було чимало лише офіційних повідомлень про розстріл колон, що рухалися «зеленим» коридором, як це відбулося, до прикладу, на Київщині 11 березня²⁰ і з Маріуполя 16 березня²¹, або взяття водія автобуса в полон у місті Попасна²².

Ситуація в Маріуполі від початку вторгнення до середини травня була однією з найскладніших (наразі місто перебуває під контролем військ РФ). У цей період інтенсивних бойових дій евакуаційні коридори зривалися, а мешканців часто блокували в місті або вивозили на територію РФ, пропускаючи через фільтраційні центри²³. Окрім того, дотепер евакуація активно використовується для пропагандистських цілей РФ. Після численних спроб розв'язати проблему людей, заблокованих на заводі «Азовсталь», наприкінці травня за участі представників ООН і МКЧХ сторони погодили коридор для виведення військовослужбовців полку «Азов», а також цивільних. У результаті операції було виве-

---

¹⁶ <https://www.facebook.com/hospitallers>

¹⁷ <https://www.facebook.com/medevak>

¹⁸ https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSeUxOgv-jGT9uNPSonsxemaE1KYrasca-a6IEFFmPc7MzLJCg/viewform?fbclid=IwAR2NT4gDUThWSQydcT9UKI3Te8drzh6Vrb_OGc-XdjOaKO1U4p7JLfsALc

¹⁹ <https://www.epravda.com.ua/news/2022/03/19/684317/>

²⁰ <https://acc.cv.ua/news/ukraine/okupanti-rozstrilyali-zeleniy-koridor-de-buli-lishe-zhinki-ta-diti-82644>

²¹ https://zaxid.net/rosiyani_obstrilyali_kolonu_avtomobiliv_z_mirnimi_zhitelyami_mariupolya_n1538599

²² https://lb.ua/society/2022/05/01/515415_vodiy_evakuatsiyonogo_avtobusa_yakiy.html

²³ https://zaxid.net/rosiyani_obstrilyali_kolonu_avtomobiliv_z_mirnimi_zhitelyami_mariupolya_n1538599

зено на непідконтрольні уряду України території близько 300 українських військових, які зараз перебувають у полоні РФ²⁴. У самому Маріуполі продовжують утримувати цивільних осіб, у тому числі дітей-сиріт, і розкрадати ресурси й майно.

Враховуючи всі ризики безпеки та цінність життя, деякі організації стали закликати мешканців евакуюватися навіть у Росію, щоб потім шукати можливості повернутися до України, як Всеукраїнська Рада церков та релігійних організацій у своєму зверненні²⁵. Водночас перевагами «офіційної» евакуації було те, що для цього відправлялися автобуси, куди могли потрапити люди без машин, маломобільні та інші особи. Проте наявність евакуаційних коридорів часто залежала від активності місцевого самоврядування чи заявок від мешканців, які потрібно було залишати на урядовій гарячій лінії. Це жодним чином не гарантувало можливість безпечного виїзду, і мешканці багатьох менших населених пунктів лишилися в повній окупації без шансу на виїзд звідти. Варто зазначити, що блокування гуманітарних коридорів у певний момент перетворювалося фактично на форму витіснення населення, а то й насильницького переміщення на територію РФ.

Водночас існували **неофіційні шляхи евакуації населення**, які, можливо, були навіть ефективнішими. Наприклад, завдяки самоорганізації населення (до прикладу, кілька суспільств домовлялися про виїзд на певну годину й рушали колоною автомобілів) або організації з боку місцевої влади, релігійних чи громадських активістів чи просто активних мешканців. Так, в одній з громад Київщини перший пробний коридор з окупованого села вдалося пробити молодим хлопцям-геймерам, які не боялися ризикувати, а пізніше вони налаштували маршрут лісом, яким змогли проїхати сотні приватних машин. Особливістю такої неформальної евакуації залишалася абсолютна непередбачуваність маршруту, особливо якщо тривали активні бойові дії навкруги, як можливість потрапити під обстріл, виїхати на блокпост РФ та бути розстріляними, а також заблокована дорога, наявність мін чи розтяжок тощо. Такі евакуації на початку вторгнення проводилися поодинокими екіпажами, щоб не бути помітними, а пізніше навпаки масовими колонами, тому що вважалося, що це знижує шанс розстрілу. З інтерв'ю на Київщині відомо, що одного ранку в березні колона з більш ніж 100 машин рушила в бік траси, виїхала на підрозділ військ РФ, які розстріляли першу машину (водій загинув). Учасники колони чекали у своїх машинах, не розуміючи обстановки, протягом трьох годин, після чого змогли відновити рух і виїхати за межі українських блокпостів. Додатково слабкою стороною неформальної евакуації було те, що люди без власних авто могли тільки домовитися про вивезення себе за гроші, але не мали на це жодних гарантій. Окрім того, в окупованих регіонах був дефіцит пального, а тому навіть за наявності транспортного засобу далеко не всі могли кудись рушити.

За даними правозахисників, частина населення, яка евакуюється з України на територію РФ або так званих «ЛНР/ДНР», спершу попадає у фільтраційні табори. Тих, хто не проходить процедуру «фільтрації», вивозять у віддалені регіони РФ силоміць. Офіс Упов-

²⁴ <https://www.bbc.com/news/world-europe-61472025>

²⁵ https://lb.ua/society/2022/04/22/514318_vrtsiro_zaklikala_rosiyskih.html

новаженої Верховної Ради України з прав людини повідомив про більше ніж 1 млн громадян України, яких вивезли в РФ насильницьким способом, з них — 200 000 дітей²⁶.

Окрім населення, відбувалася евакуація поранених і осіб, які потребують медичної допомоги, а також переміщення / релокація бізнесу, колекцій музеїв, тварин із зоопарків, виробництва, громадських організацій разом з їхніми працівниками.

Реанімаційна евакуація здійснювалася найчастіше професійними медиками, парамедичними екіпажами, представниками лікарень або волонтерами, які мали обладнаний транспорт (деякими протестантськими організаціями, зокрема). Реанімаційна евакуація могла бути організованою, як і у випадку звичайної евакуації, або спонтанною і частіше виконувалася волонтерами. Найбільш проблематичною виявилася евакуація важкопоранених, бо іноді їхнє транспортування було більшим ризиком для життя, ніж надання допомоги на місці, а також евакуація маломобільних чи лежачих хворих (часто паліативних), оскільки вони потребували особливих умов транспортування, які не надавалися. Саме тому волонтерам доводилося відправляти людей з інвалідністю звичайним транспортом (потягами, автобусами), а маломобільних та лежачих іноді лишали на місці. З боку держави й окремих волонтерських організацій відбувалася евакуація спеціалізованих медичних закладів (диспансерів) і дитячих закладів, чому передували домовленості про їхній прийом і надання всього необхідного за кордоном. Водночас варто зазначити, що організація евакуації медичних закладів для маломобільних груп населення фактично відбувалася під певним громадським тиском, оскільки відсутність протоколів і забезпечення, особливість статусу цих людей призводила до затягувань і неперіоритезації з боку центральної влади.

Евакуація бізнесу. Від початку повномасштабного вторгнення представники влади запустили можливість для евакуації бізнесу. Підприємцям пропонувалося заповнити анкету²⁷, після чого стати в чергу та чекати евакуації свого підприємства на безпечну територію, щоб продовжити діяльність та підтримати економіку держави. Так, станом на кінець березня подібною послугою скористалися більше ніж 500 підприємств²⁸, які переїхали переважно до західних областей країни. Первинно така евакуація стосувалася бізнесу стратегічного характеру, як оборонних підприємств, але цю можливість також використали інші підприємства (легка промисловість, виробництво товарів, ІТ-компанії тощо).

Евакуація тварин. Завдяки зусиллям волонтерів і представників професійної спільноти вдалося евакуювати частину Харківського та Київського зоопарків²⁹, притулків для бездомних тварин, а також конюшень і коней в інші області чи за кордон³⁰.

---

²⁶ <https://zmina.info/ru/news-ru/rossyjskye-voenn%D1%8Be-deportyrovaly-v-rossyyu-bolee-11-mln-ukraynczev-enysova/>;
<https://www.dw.com/uk/vtecha-vid-viiny-i-filtratsiini-tabory-yak-zhyvut-deportovani-do-rf-ukraintsi/a-61811680>

²⁷ Анкета для евакуації підприємства: https://docs.google.com/forms/d/1ZAbh9DCUKTfQFhtZZM0EZhkeBd_OYsVH2AtovtCPaN4/viewform?edit_requested=true

²⁸ <https://mind.ua/openmind/20238938-perevezti-biznes-evakuaciya-pidpriemstv-na-bezpechnu-teritoriyu>

²⁹ <https://apostrophe.ua/ua/news/kyiv/2022-03-04/iz-kievskogo-zooparka-evakuirovali-redkih-jivotnyih-ehali-pod-obstrelami-shest-dney/261419>

³⁰ Евакуаційна конюшня на Львівщині: <https://tsn.ua/ato/na-lvivschini-vidkrili-pritulok-dlya-koney-yakih-vryatuvali-z-pid-obstriliv-2025535.html>

Ризики

- Надзвичайно високий безпековий ризик. В акторів немає жодної впевненості в тому, що проводити евакуацію безпечно, у тому числі й через цільові обстріли мирних колон з жінками та дітьми російськими військами.
- Відсутність гарантій попри попередні домовленості з військовими РФ. Навіть у випадку погодженого «зеленого» коридору домовленості зривалися, евакуація блокувалася або змінювалися умови в процесі вивезення людей (через що їм доводилося часто кілька днів ночувати в полях, лісах і чекати нагоди, щоб продовжити рух).
- Мінливість практики. Жодна з практик евакуації не була стабільною, навіть приховані низові практики. Мінялися умови й маршрути залежно від характеру бойових дій, прибуття нових озброєних підрозділів, замінування, передачі інформації про коридори та наміри населення тощо.

2.3. Локальні перемовини з військовими РФ³¹

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Території, на яких протягом певного часу (від кількох днів до місяця) був встановлений контроль збройних сил РФ, починаючи з 24 лютого 2022 року: окремі райони Київської, Запорізької, Донецької, Луганської, Херсонської, Харківської, Миколаївської, Чернігівської та Сумської областей.

Контекст кожної території, що перебувала під окупацією РФ, різниться залежно від кількох факторів, які також впливали на практики перемовин. Зокрема, ідеться про тривалість та інтенсивність окупації — це були лише фази гарячого збройного протистояння та доступу до території цивільних осіб чи вже більш тривала окупація з періодичними бойовими діями.

Актори

Для цього дослідження ми не беремо до уваги практики перемовин, де були залучені представники військових, силових або владних структур різного рівня щодо обміну полоненими, передачі тіл загиблих та евакуації поранених військових, оскільки це не стосується діяльності громадянського суспільства на низовому рівні.

Ми зосередилися на безпосередніх акторах на місцях, яких можна об'єднати у дві підгрупи: ті, хто перебували під окупацією та діяли зсередини, і ті, хто намагався вести переговори ззовні. Зсередини найчастіше це були представники місцевої влади й органів місцевого самоврядування (якщо вони не перебували в полоні чи безпосередній небезпеці для власного життя через активну громадянську та політичну позицію) — часом

³¹ У зв'язку з великими безпековими ризиками інформації про цю практику на низовому рівні у відкритих джерелах майже немає (див. <https://espresso.tv/ukrposhta-vede-peremovini-z-okupantami-u-melitopoli-rosiyani-vikrali-mayzhe-3-mln-grn>). Тому ця частина Звіту написана на основі особистого досвіду одного з авторів.

не голови громади, а старости, депутати вулиць і ті, хто знали населення. У цю категорію також ввійшли представники культурної еліти, наприклад релігійні та громадські діячі, бібліотекарі тощо; активні мешканці громади, які брали на себе сміливість і відповідальність за певне сусідство чи територію. Різноманітнішим був склад зовнішніх акторів, оскільки це могли бути як індивідуальні ініціативи мешканців, які виїхали з-під окупації, так і організовані форми у вигляді громадських і правозахисних організацій, які шукали можливостей для переговорів.

З іншого боку перемовин були військові РФ або представники їхніх інтересів.

Опис практики

Практика включає різні форми переговорного процесу, що мав на меті координацію:

- безпечного пересування та способів виживання населення на окупованій території;
- доступу до поранених, хворих, породіль, людей із загостреннями хронічних хвороб та інших мешканців, що потребували допомоги, за потреби їх вивезення до місць надання необхідної медичної допомоги;
- доступу зовнішніх цивільних осіб (медиків) до окупованої території;
- можливості виїхати для людей з окупованих територій через евакуаційні коридори;
- коридору для доставки гуманітарної допомоги (як разової, так і налаштування графіків) тощо.

Найчастіше діяли спонтанні волонтерські групи місцевих мешканців (переважно), які шукали особистих контактів серед представників збройних підрозділів РФ і способів домовитися. Якщо питання стосувалося координації життя на місці, то найчастіше перемовини велися з командиром підрозділу, який встановлював певні умови (наприклад, можливість пересуватися мешканцям окупованих населених пунктів певними вулицями до певної години, пов'язавши білу тканину на руку, або домовленість про конкретну людину, яка могла везти ті або інші продукти). Якщо йшлося про питання доставки гуманітарної допомоги або організації неофіційної евакуації, то це відбувалося за більш високого рівня ризику і на рівні бійців на блокпостах, які часто мінялися, і через це умови для перетину чи виїзду могли раптово змінюватися.

Ризики

- Високий безпековий ризик. По-перше, реальний рівень небезпеки ставав зрозумілим після появи перших жертв серед цивільного населення внаслідок вбивств військовими РФ. По-друге, рівень небезпеки залежав від того, чи мінялися підрозділи збройних угруповань РФ, чи проходили вони далі або залишалися на тривалий час.
- Ризики підпільного колабораціонізму місцевих мешканців: наприклад, якщо перемовник насправді мав активну громадянську позицію, то сусіди могли розповісти про це окупантам, тим самим підписавши йому смертний вирок, або щонайменше він опинявся в полоні.

- Постійна мінливість умов і відсутність гарантій безпеки: навіть якщо ввечері вдавалося домовитися про евакуацію, це могло змінитися зранку або в самому процесі вивезення людей, через що багато цивільних гинули під час виїзду з окупованих територій.
- Сприйняття переговорників місцевими мешканцями як потенційних «зрадників», як тих, хто йде на переговори з окупантами.
- Відповідно українська влада також може поставити питання про колабораціонізм цих осіб. Ухвалення Закону України «Про кримінальну відповідальність за колабораціонізм»³² може створити загрози переслідування з боку держави людей, особливо представників органів місцевого самоврядування, які намагалися допомагати власним громадам / спільнотам у розв'язанні гуманітарних викликів через взаємодію з окупаційними формуваннями РФ.

2.4. Гуманітарна допомога

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Загалом території всіх областей України, одні з яких потребують допомоги, а інші виступають розподільним чи координаційним центром для допомоги. Гуманітарна допомога також присутня в тих місцях, які напяму не страждали від бойових дій, але стали прихистком для вимушено переміщених осіб, зокрема в центральних і західних областях країни.

Окрім того, відбувається побудова певних логістичних хабів як для евакуації, так і організації оперативного перевезення гуманітарної допомоги на території країн-партнерів України.

Актори

Основних акторів, залучених до гуманітарної допомоги, можна об'єднати у дві групи — українські та міжнародні й іноземні організації. Міжнародні й іноземні гуманітарні організації своєю чергою бувають великі міжурядові або неурядові організації (агенції ООН, МКЧХ тощо)³³ і порівняно невеликі неурядові ініціативи (до прикладу, особисті благодійні фонди бізнесменів та релігійні організації, особисті ініціативи тощо)³⁴. З них на низовому рівні були більш помітні саме малі європейські, американські та інші фонди, особисті благодійні ініціативи, тому що вони мали змогу оперативно ухвалювати рішення про надання допомоги українським партнерам і були більш мобільними. Натомість великі міжнародні організації, як «People in Need», UNDP, МКЧХ, могли допомагати масштабно, але не завжди своєчасно, особливо в перші тижні вторгнення.

³² Закон про кримінальну відповідальність за колабораціонізм набув чинності: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3430808-zakon-pro-kriminalnu-vidpovidalnist-za-kolaboracionizm-nabuv-cinnosti.html>

³³ <https://www.unocha.org/ukraine>

³⁴ <https://kerkinactie.protestantsekerk.nl/>

У контексті гуманітарної допомоги є три види акторів: (1) надавачі гуманітарної допомоги (донори); (2) розподільні центри (найчастіше громадські чи релігійні організації, благодійні фонди тощо); (3) прямі бенефіціари (домогосподарства, представники органів місцевого самоврядування, місцеві волонтери та їхні об'єднання). Масштаб діяльності залежить часто від лінії бойових дій, оскільки за умов окупації чи близькості фронту більшість організацій припиняли діяльність, натомість основна координація лягала на плечі мережі активістів та групових низових ініціатив.

Окремий напрям гуманітарної допомоги — забезпечення збройних підрозділів (медичні частини, ЗСУ, добровольчі утворення, загони територіальної оборони тощо) фондами всеукраїнського масштабу, рахунки яких розповсюджує центральна влада: наприклад, Фонд «Повернись живим»³⁵, Благодійний Фонд Сергія Притули³⁶ та інші. Також у більшості областей, де присутні чи базуються певні військові підрозділи, створюються менші волонтерські групи, які забезпечують безпосередньо тільки своїх бійців (див. розділ 2.10 цього Звіту).

Опис практики

Загалом гуманітарна допомога представлена в Україні зараз у більших обсягах, ніж це було у 2014–2015 роках, через масштабність збройного протистояння. Особливістю надання гуманітарної допомоги стала швидкість її розгортання і згортання. Якщо у 2014–2015 роках гуманітарна допомога орієнтувалася на тривалі потреби, то зараз це радше глобальні інфраструктурні потреби, а відновлення, наприклад, локальних магазинів відбувається швидше, що також провокує зміну характеру гуманітарної допомоги (на прикладі Київщини, де гуманітарний штаб активно пропрацював лише місяць після звільнення з окупації).

Практики взаємодопомоги виникали у відповідь на конкретні виклики. Перший виклик, з яким зіткнулися мешканці територій, що потребували допомоги, — це розуміння масштабу її логістики та мапування потреб населення. Координатори поза межами громади часто через гугл-форми збирали списки адресатів і відновлювали мапи громади, щоб позначити там людей, які лишалися на місці. Натомість представники самих громад визначали таких людей напряму, через сусідів та особистий контакт. Часто сусіди виймали частини парканів між приватними ділянками, щоб пересуватися непомітно та спілкуватися одне з одним. Один з прикладів успішної координації допомоги під час окупації — децентралізована система гуманітарного штабу мешканців села, де група координаторів рівномірно розподіляла різні види продуктів та необхідних засобів по приватних будинках, формувала відповідальних за певні вулиці та передавала пакунки їм, а ті своєю чергою розносили їх усім родинам особисто. Це дозволяло привертати менше уваги військових РФ, тримати під контролем розповсюдження допомоги та навіть вести звітність.

Другий виклик для гуманітарної допомоги під час окупації — це обмеження пересування, які встановлювали окупанти. Іноді через 2–3 дні після прибуття підрозділу РФ на

---

³⁵ <https://savelife.in.ua/>

³⁶ <https://prytulafoundation.org/>

місце вдавалося домовитися про правила пересування місцевих конкретними вулицями за умови носіння білої пов'язки за прикладом російських військових.

Практика отримання та розподілу гуманітарної допомоги залежала від потреб безпосередніх бенефіціарів. Зазвичай ішлося про продуктивні набори та в основному продукти тривалого зберігання (консерви, крупи, цукор, борошно, олія тощо), засоби гігієни, дитячі товари (пелюшки, дитяче харчування, суміші), а також медикаменти. До гуманітарної допомоги переселенцям також додавалися одяг, взуття, технічні засоби тощо. Далі гуманітарні потреби різняться від контексту. Це можуть бути великі замовлення, як транспортні засоби (автобуси та мінівени для вантажів та евакуації), ліжка та меблі для розміщення переселених осіб, обладнання для лікарень тощо.

Найбільшим викликом у цій сфері є поява численних низових ініціатив і певна дискоординація діяльності як між цими низовими ініціативами на горизонтальному рівні, так і між ними й органами влади і міжнародними організаціями. Хоча на кінець травня 2022 року держава зробила декілька координаційних платформ³⁷, на низовому рівні все одно відчувається брак координації.

Так, до прикладу, громади, які почали масово приймати переселенців у перші тижні широкомасштабного вторгнення РФ, або громади, тільки що звільнені з-під окупації, отримували найбільшу частину гуманітарної допомоги. Це мало такі наслідки: дублювання товарів, які надходили як гуманітарна допомога, отримання непотрібних товарів; швидке перенасичення поставленими товарами. Перенасичення гуманітарною допомогою в деяких громадах призводило до явища соціальної інвалідації населення — повного покладання людини на забезпечення потреб завдяки гуманітарній допомозі і вимоги продовження тривалої підтримки. Це так само провокує локальні конфлікти. До прикладу, в одній з громад Київщини вже через тиждень після звільнення з окупації люди були не задоволені, що хліб «не теплий», і порівнювали продуктивні набори від різних фондів за тим, що і кому більше подобалося³⁸.

Окрім того, спекуляції, розкрадання, дефіцит або перенасичення — це безпосередні наслідки, що супроводжують гуманітарну допомогу³⁹. Особливого масштабу вони набувають тоді, коли допомога проходить кордон з Україною. Про такі випадки повідомляють як наші інформатори, так і безпосередні бенефіціари допомоги, і про це заявив, наприклад, в інтерв'ю голова Фонду «Повернись живим» Тарас Чмут⁴⁰. Найбільш негативним наслідком стає втрата репутації й довіри донорів до організацій-отримувачів, допомога не знаходить бенефіціарів, а відновлення довіри займає набагато більше часу та зусиль. Це ж стосується і невнормованої звітності організацій-партнерів, оскільки далеко не всі раніше мали досвід ведення проєктів, через що часто не встигають навіть елементарно вислати фотозвіт (через близькість бойових дій чи неперіоритетність завдання), а тому знову втрачають потенційних партнерів на майбутнє.

³⁷ <https://help.gov.ua/> <https://spivdiia.org.ua/en>; <https://www.president.gov.ua/news/prezident-utvoriv-koordinacijnij-shtab-z-gumanitarnih-ta-soc-73289>

³⁸ Включені спостереження автора.

³⁹ https://www.bbc.com/ukrainian/features-61584802?fbclid=IwAR0eiFPq3q3PQFCtCKONFO_r0reqLfr4WFPMz8U8yKIDvUaqQS19XNwzLOU

⁴⁰ https://www.youtube.com/watch?v=XYM_A1x5xh0

Водночас спостерігається набагато більше випадків ефективної роботи з гуманітарною допомогою на місцях. Прикладом найкращої практики вважаємо схему розподілу допомоги в одному з населених пунктів на Київщині, де місцеві активісти організували масовий пункт прийому допомоги, де вона сортувалася, а пізніше передавалася адресно. Так, на кожній вулиці був власний координатор, який знав родини й розносив набори особисто, допомагаючи зменшити потік людей, а також доставляючи допомогу тим, хто міг по неї не дійти. Проте це не завжди рятувало від волонтерів, які діяли неорганізовано та вирішували завозити продукти самотужки. Усе ж координаційний пункт допоміг роздати допомогу тим, хто її дійсно потребував, і скоординувати більшість партнерів за критерієм потреб населення.

Ризики

- Безпековий ризик. Це стосується територій, розташованих близько до бойових дій, або тих, які перебувають в окупації, де доставка допомоги залишається дуже ризикованою як для життя людей, так і цілісності гуманітарних вантажів. Українською поширеною практикою стала конфіскація медикаментів російськими військовими на блокпостах Херсонської та Запорізької областей⁴¹.
- Розкрадання та мародерства як з боку місцевого населення, так і організацій, що надають і постачають допомогу.
- Розвиток соціальної інвалідизації, коли мешканці покладаються лише на зовнішню допомогу та починають діяти з позиції жертви: з одного боку, вимагають уваги, а з іншого — неспроможні самостійно задовольнити власні потреби навіть за появи такої можливості.
- Невідповідність гуманітарної допомоги реальним потребам через брак координації, у результаті громади отримували те, чого не потребували. Це провокувало подальший перепродаж допомоги або обмін за бартером.
- Утома донорів, які не отримують належних звітів, зворотного зв'язку або чекають більш швидкого ефекту, а самі не готові до тривалої та системної роботи.
- Можливі політичні маніпуляції на тлі доставки допомоги заради роботи з попереднім чи потенційним електоратом.

2.5. Забезпечення житлом, організація шелтерів

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Території України, які перебувають під контролем уряду України (і не потрапляли під тимчасову окупацію РФ), і території іноземних держав, де мешканці України перебувають під тимчасовим захистом.

---

⁴¹ <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3451166-rosijski-zagarbniki-vidibrali-medikamenti-aki-volonteri-vezli-uherson.html>

Для частини цих територій (таких як Львів та Львівська обл.) досвід прийому та інтеграції ВПО почався у 2014 році. Але тодішня і сьогоднішня кількість ВПО значно відрізняються; зараз ідеться про приблизно 8 млн ВПО⁴² — мешканців різних областей, що перебувають під окупацією або значно постраждали від бомбардування та бойових дій. Окрім того, Львівська, Чернівецька, Закарпатська, Волинська, Вінницька та Одеська області стали транзитними хабами для тих, хто виїжджає за межі України.

Також створювалися прихистки транзитного типу в Запорізькій, Херсонській та інших північних і центральних областях для тих, хто в процесі евакуації мав необхідність через безпекові ризики зупинитися на 1–2 дні перед подальшим шляхом, але вони не описані в цьому дослідженні.

Актори

Серед акторів цієї практики можна виділити такі групи:

- релігійні організації⁴³;
- громадські ініціативи, що агрегують корисну інформацію для ВПО та потім тісно співпрацюють з владою або трансформуються в державні послуги⁴⁴;
- школи, ресторани, виставкові та спортивні заклади, готелі⁴⁵;
- громадські організації, які працювали з допомогою переселенцям з 2014 року, або зараз розширили свої сфери послуг на ВПО, або з'явилися у відповідь на сучасні виклики⁴⁶.

Опис практики

Конкретні схеми роботи із забезпечення житлом переселенців залежать від акторів.

- **Релігійні організації.** Різноманітні релігійні організації організовують шелтери на базі семінарій, монастирів, постійних або тимчасових притулків. Частина з них працює комплексно: спочатку вони допомагають виїхати з окупованих територій чи зони бойових дій, надалі надають помешкання, де можна 1–2 дні перепочити, потім доставляють людей у постійні шелтери або допомагають виїхати в шелтери

⁴² <https://displacement.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-4-29-april-3-may-2022>; <https://reports.unocha.org/en/country/ukraine>

⁴³ Наприклад, Карітас Україна: <https://caritas.ua/>; Карітас SPES: <https://www.facebook.com/CaritasSpesUA>; Елеос Україна: <https://eleos.com.ua/>; Ісламський культурний центр ім. Мухаммада Асада: <https://www.facebook.com/islam.lviv>; ADRA Ukraine: <https://www.facebook.com/ADRA.Ukraine>; Церква Ісуса Христа Святих Останніх Днів в Україні: <https://www.facebook.com/TserkvalsusaKhrysta> та інші релігійні актори — православні, католицькі, греко-католицькі, протестантські, мусульманські, іудейські, мормонські тощо.

⁴⁴ Наприклад, «Прихисток»: <https://prykhystok.gov.ua/>; проєкт «Привітне Тернопілля» ГО «Освітньо-аналітичний центр розвитку громад»: <https://activitycenter.org.ua/open/>

⁴⁵ Готель «Черемош» у Чернівцях; культурно-розважальний центр «Адреналін» у Луцьку: <http://adrenalin.lutsk.ua/csr/>; Креативний простір «Вдома» в Івано-Франківську: <https://www.facebook.com/prostirvdoma/>, <https://www.youtube.com/watch?v=fOBnMtKUZKA> тощо.

⁴⁶ Таких організацій велика кількість, для складання їх повного переліку важливо провести окреме дослідження. Для прикладу наведемо декілька: БФ Станція «Харків»: <https://station.kharkov.ua/>; БФ «Восток-SOS»: <https://www.facebook.com/vostoksos/>; БО «Від серця до серця»: <https://sercedoserca.com.ua/>; БФ «Благо»: <https://www.youtube.com/watch?v=3jOS19ydVCY>, <https://cutt.ly/DGsfj5x>; ГО «Дом.48.24»: <https://dom4824.org/about/> та ін.

за кордоном. Такі шелтери працюють у багатьох областях, зокрема на Волині, у Тернопільській, Львівській, Івано-Франківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Вінницькій, Донецькій. Частина з них, наприклад протестантські, працюють, розповсюджуючи інформацію у відкритих джерелах, інші мають непублічний характер допомоги. Більшість з них приймають переселенців незалежно від їх віросповідання. Також існують міжрелігійні мережі, які об'єднані взаємодопомогою й обмінюються запитами, людьми, ресурсами між собою. Деякі релігійні організації допомагають з ремонтом помешкань (релігійних і світських), які можуть стати шелтерами, а також надають гуманітарну допомогу світським шелтерам і прихисткам за можливості.

- **Громадські ініціативи, що агрегують корисну інформацію для ВПО, і потім тісно співпрацюють з владою або підтримуються державою.** Онлайн-ресурс «Прихисток» був громадською ініціативою, створеною в перші дні російського вторгнення в лютому 2022 року, що пізніше став державним. Це онлайн-платформа, на якій українці безкоштовно пропонували своє житло тим, хто змушений тікати від війни. Дуже швидко волонтерська ініціатива перетворилася на тренд: в усіх областях України, неохоплених бойовими діями, люди прихищали у своїх домівках вимушених переселенців. Надалі на «Прихистку» почали розміщувати інформацію про безкоштовне житло для українців і люди з інших країн Європи та світу. Усього за дні війни сайтом скористалося 1,5 млн осіб, запропоновано 50 тис. ліжкомісць в Україні та за кордоном. І цифри щодня зростають. Згодом сайт став державним під егідою Міністерства розвитку громад та територій України. Окрім цього, держава долучилася до цієї і схожих ініціатив у вигляді компенсацій на покриття витрат та оплати житлово-комунальних послуг для тих, хто безкоштовно прихистив у своїй домівці вимушених переселенців з постраждалих від війни областей⁴⁷.

Інші онлайн-ресурси, як проєкт «Привітне Тернопілля»⁴⁸, почали створювати та агрегувати різноманітну інформацію для ВПО. Такі ресурси є прикладом взаємодії громадської організації та міської влади й органів місцевого самоврядування. Ресурс передбачає можливість для організацій розмістити інформацію про свої потужності в різноманітній допомозі. Інший тип ресурсів — чатботи та телеграм-канали, які допомагають зв'язуватися із сім'ями, готовими надавати прихисток⁴⁹.

- **Школи, ресторани, виставкові, культурні та спортивні заклади** — це ті заклади, що мали великі або відносно великі приміщення, персонал яких самостійно або у співпраці з іншими волонтерськими ініціативами почав тимчасово, на матрацах, розміщувати переселенців.

Окрім самого тимчасового житла, в організованих шелтерах переселенцям надаються інші види допомоги та сервісів, як видача гуманітарної допомоги; безкоштовна

---

⁴⁷ <https://prykhystok.gov.ua/>

⁴⁸ <https://activitycenter.org.ua/open/>

⁴⁹ Наприклад, спільна ініціатива Львова і Закарпаття — чатбот «Захисти українців» у телеграмі і фейсбуку: <https://www.facebook.com/Varosh.com.ua/photos/a.255747937884026/4708431599282282/>; телеграм-канали «Допомога Закарпаття» та «WinWinRealty» для тих, хто їде на Закарпаття і потребує житло.

або за собівартістю їжа на базі шелтерів або в ресторанах, кафе та закладах харчування; психологічна, медична, юридична допомога; безкоштовна лазня та хімчистка; безкоштовний проїзд до кордону; розваги та догляд за дітьми; навчання для школярів та студентів; інформування про укриття; послуги технічного обслуговування для автомобілів тощо. Проводяться культурні, екскурсійні та мистецькі заходи.

Громадянське суспільство опікується не тільки ВПО, а й тваринами, надаючи різноманітну допомогу: порятунок тварин з місць бойових дій або щойно звільнених територій, пошук місця перебування для домашніх тварин, яких не забрали в евакуацію та залишили на вулиці, годування та лікування, зокрема постраждалих внаслідок бойових дій. Годування тварин, яких залишили закритими в житлі або визволення їх, ветеринарна допомога⁵⁰. Допомога власникам коней та конюшень, які опинилися в зоні бойових дій⁵¹.

Ризики

- велика кількість ВПО створює інфраструктурне, соціальне, гуманітарне та інше навантаження на населення приймаючих громад і територій, яке громади можуть не витримати;
- невизначеність статусу ВПО — наскільки довго вони залишатимуться і потребуватимуть допомоги та підтримки;
- мобілізація дій громадян на забезпечення житлових потреб виникла на базі стресової реакції людей на агресію РФ — як ВПО, так і волонтерів, активістів, бізнесу. Однак вона не може тривати довго, а отже, з часом ресурсу на владнання ситуації з навантаженням стане менше, а конфліктності — більше;
- підвищується конкуренція за робочі місця між ВПО і місцевими мешканцями в тих громадах, які не мають достатніх можливостей для працевлаштування, а також конкуренція за надання послуг — соціальних, медичних, освітніх тощо;
- для тих ВПО, чиє житло було повністю зруйноване або перебуває в окупації (Маріуполь, Бородянка, Харків, Чернігів, Волноваха, Херсон тощо), проблема подальшого життя гостріша, ніж у тих, хто зможе невдовзі повернутися додому (наприклад, Київ, Запоріжжя);
- житло, яке швидко змогли запропонувати приймаючі громади, не завжди готове до зимового сезону;
- тимчасові притулки, організовані в школах, займають простір, необхідний для освітніх цілей, і накладають на вчителів відповідальність за безперервну допомогу ВПО, що виснажує їхні ресурси та обмежує можливості викладати. Деякі школи та університети повідомляли про «примусове волонтерство», коли викладачам наказували збирати гроші на гуманітарні потреби або надавати безкоштовні послуги переселенцям.

⁵⁰ Допомога українським тваринам: <https://www.facebook.com/groups/cynologyevents/>; <https://www.facebook.com/ZooPatrul.UA>

⁵¹ <https://www.facebook.com/uuhorses>

2.6. Забезпечення психологічними й конфліктологічними послугами

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Усі території України, а також країни, що приймають біженців з України.

Населення на територіях, які з 24 лютого 2022 року залишаються під контролем уряду України або були звільнені ЗСУ в лютому — травні 2022 року, перебуває під впливом травматичних подій війни й насильства, вчиненого проти жителів України військовими РФ. У людей, які напямую постраждали від насильства, наявна психологічна травма, яка потребує термінової допомоги. Області, які приймають найбільше ВПО (західні), піддаються ризику підвищеної конфліктності через навантаження на соціальну систему й інфраструктуру. Окрім того, існує потенціал розділеності через розбіжності між особливостями культури, цінностей, способу життя, ставлення до мови спілкування тощо переселенців і приймаючих громад, а також жителів мегаполісів, з одного боку, і населення невеликих містечок і сіл, де превалюють патріархальні цінності, з іншого.

У зоні бойових дій психологічна допомога й підтримка надається переважно військовим через систему військових психологів, інститут капеланства, волонтерські ініціативи.

На територіях з великими безпековими ризиками психологічні та конфліктологічні консультації надаються населенню дистанційно за допомогою телефонного зв'язку, зуму, месенджерів. За кордоном, зокрема в країнах ЄС, працює розгалужена мережа безкоштовних психологічних консультацій для біженців з України як очних, так і дистанційних.

Актори

Головною особливістю цієї практики є наявність в Україні представників двох організованих професійних спільнот — психологів та психотерапевтів і медіаторів та фасилітаторів діалогу. Обидві спільноти мають десятки тисяч членів, умови для входу в професійну практику, законодавче підґрунтя, професійні стандарти практики, стандарти етики, механізми самоврядування і саморегуляції, національні асоціації й інші організації, які об'єднують членів за професійними ознаками (для медіаторів — Національна асоціація медіаторів України⁵², Ліга медіаторів України⁵³, Асоціація сімейних медіаторів України⁵⁴; для психологів — Національна психологічна асоціація⁵⁵, Українська асоціація когнітивно-поведінкової терапії⁵⁶, Український інститут юнгіанської психології⁵⁷, Транзактний аналіз в Україні⁵⁸, Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих по-

⁵² <http://namu.com.ua/ua/>

⁵³ <http://limu.org.ua/>

⁵⁴ <http://afmu.org.ua/>

⁵⁵ <https://www.npa-ua.org/>

⁵⁶ <http://uacbt.org.ua/>

⁵⁷ <https://www.facebook.com/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9-%D0%86%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%82-%D0%AE%D0%BD%D0%B3%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97-%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%97-2228449990749631/>

⁵⁸ <https://www.facebook.com/groups/156774384419059/?ref=share>

дій⁵⁹). На сайтах асоціацій є переліки організацій-членів або партнерів, а також реєстри фахівців-практиків.

Серед акторів цієї практики останнім часом з'явилися органи центральної влади — міністерства (Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України тощо) і міжнародні організації (Міжнародна організація міграції, UNICEF тощо).

Опис практики

- Перша й найпоширеніша відповідь практиків у сфері психології і конфліктології — індивідуальне консультування за запитом на безоплатній основі. Багато практиків перейшли повністю або частково на волонтерство в цій сфері і надають точкову допомогу постраждалим від насильства на окупованих територіях, сім'ям, які були вимушені переїхати в більш безпечні райони України або за кордон. На окупованих територіях можна отримати консультацію психолога онлайн. Були поодинокі випадки консультацій конфліктологів в окупації щодо проведення перемовин з окупантами задля збереження життя людей. Однак через високий ризик вигорання фахівців цей вид практики поступово переходить на фінансування за кошти бізнесу (коли компанія оплачує послуги психолога, і для робітників вони надаються безкоштовно) або донорів. Також окремі практики можуть об'єднуватися у формальні й неформальні волонтерські групи та проекти й надавати консультаційні послуги (наприклад, сімейна медіація в умовах війни, психологічна підтримка тощо) через більш централізовану систему отримання запитів від населення і направлення їх до конкретного фахівця. У деяких випадках створюються Інтернет-платформи, що поєднують запити і фахівців, у тому числі за кордоном, куди також виїхали українські психологи та медіатори і де наразі надають допомогу⁶⁰.
- Психологічна підтримка військових. Психологи-волонтери проводять роботу з військовими, однак цього вкрай недостатньо. Серйозну стурбованість респондентів цього дослідження викликали вади системи військових психологів — її невдала реорганізація перед початком широкомасштабної агресії, великі втрати серед військових психологів і відповідно нестача фахівців, недостатня кваліфікація деяких фахівців тощо, які волонтери не в змозі виправити без участі держави.
- Поява спеціалізованих організацій або організацій, які надають спеціалізовану допомогу окремим категоріям громадян. Наприклад, ГО «Дівчата»⁶¹ підтримує постраждалих від сексуального насильства на тимчасово окупованих військами РФ територіях.
- Створення гарячих ліній психологічної допомоги як державними органами, міжнародними організаціями, так і громадськими організаціями⁶².

⁵⁹ http://veterano.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=250:psikhologichna-krizova-sluzhba&catid=34&Itemid=139

⁶⁰ <https://www.facebook.com/InstituteofHealthPsychology/>; <https://www.facebook.com/groups/1610815779277982/?ref=share>

⁶¹ <https://www.facebook.com/lectures4girls/>

⁶² <https://www.prostir.ua/?news=psyholohichna-dopomoha-pid-chas-vijny-resursy-ta-kontakty>

- Створення просвітницьких й освітніх матеріалів і розповсюдження їх як у друкованому форматі, так і електронному. Наприклад, матеріали відеопроєкту «Психологічна турбота», створені психологами⁶³, або «Поради щодо взаємодії у громадах під час війни для тих, хто переміщується, і тих, хто приймає переміщених осіб», створені медіаторами і фасилітаторами діалогу⁶⁴. Відповідні комунікаційні кампанії, спрямовані на поширення цих матеріалів у соціальних мережах⁶⁵.
- Освітні, просвітницькі й практичні проєкти на тему базових навичок комунікації і поведінки в конфліктах, тілесних практик самодопомоги тощо для широкого загалу — проводяться здебільшого безкоштовно онлайн.
- Проєкти мобільних бригад / груп. Команди психологів або змішані команди психологів і медіаторів, які приїжджають до переселенців і надають необхідну допомогу на місці⁶⁶.
- Підвищення кваліфікації. Зважаючи на високий рівень травматизації населення України, практики (як психологи, так і конфліктологи) повинні уміти працювати з різними аспектами травми. На жаль, до лютого 2022 року таких фахівців в Україні було небагато, після широкомасштабного вторгнення іноземні й українські фахівці почали проводити на волонтерських засадах тренінги з підвищення кваліфікації на тему кризового консультування, травмосвідомої медіації і конфліктологічної підтримки тощо.
- Супервізія й профілактика вигорання. Збільшення практичної діяльності щодо консультування населення також підсилює необхідність супервізійної підтримки й реабілітації самих фахівців. Практики з найбільшим досвідом і високою кваліфікацією взяли на себе ведення груп підтримки колег на волонтерських засадах (через чати, консультації, супервізії, терапевтичні групи тощо). Попри це, респонденти цього дослідження зазначили, що такої підтримки недостатньо.
- Для координації діяльності 7 травня 2022 року уряд створив Міжвідомчу координаційну раду з питань охорони психічного здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії РФ проти України, яку очолюють співголови — Віцепрем'єр-міністр України — міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій та міністр охорони здоров'я⁶⁷. У складі Ради немає жодного психолога або конфліктолога, наразі не зрозуміло, яку роль відіграватиме цей орган і яким чином буде функціонувати.

Окрему увагу респонденти цього дослідження звернули на нову тенденцію поєднання й інтеграції психологічних і конфліктологічних аспектів для задоволення потреб людей як на індивідуальному рівні, так і на рівні побудови відносин між групами людей. Такий підхід спроможний забезпечити стійкість результату й перехід до розвитку, адже вибудовувати якісні відносини в громаді можна тільки тоді, коли люди мають достатній ресурс психічного здоров'я.

---

⁶³ <https://bit.ly/35lrdc6>

⁶⁴ <http://namu.com.ua/ua/resources/news/tsuaey-ses-viazhpsekl-ts-guspaeash-tke-af-vkmry/>

⁶⁵ <https://www.facebook.com/nationalplatformfordialogue/posts/383819570415834>; <https://www.facebook.com/nationalplatformfordialogue/posts/378957437568714>

⁶⁶ https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=400526248745166&id=100063633834989

⁶⁷ <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#top>

Ризики

- Неякісна допомога з боку фахівців з недостатньою кваліфікацією, насамперед у сфері психологічних послуг. Трапляються випадки «вторинного» звернення людей до психологів після первинної консультації з іншим психологом, яка нашкодила людині.
- Вигорання фахівців допоміжних професій і дискредитація діяльності. Психологи, які працюють, наприклад, на гарячих лініях, часто рекрутуються наспіх, без достатньої перевірки фахового рівня й досвіду. Робота на гарячих лініях не дає можливості достатньо відпочити для відновлення й психогієни, у результаті деякі психологи самі можуть опинитися в ситуації вторинної травми. Оплата такої роботи теж залишається непропорційно низькою, зважаючи на серйозні наслідки для фахівців.
- Неусвідомлення вигорання з боку волонтерів. Занадто тривала робота на волонтерських засадах у таких масштабах не тільки психологів і медіаторів, а і всіх волонтерів у будь-яких галузях, ігнорування донорами й державою необхідності реабілітаційних заходів загрожує всьому волонтерському руху. Якщо психологи й медіатори усвідомлюють таку небезпеку, то інші волонтери, маючи величезні потреби в підтримці своїх ресурсів, не надають уваги цьому й продовжують працювати. Це може призвести до втрати можливості виконувати свої функції.
- Відсутність або недосконалість державної системи надання психологічної підтримки військовим і цивільному населенню, неспроможність попередніх систем (наприклад, системи шкільних психологів) дати відповідь на травматичний досвід війни у великих масштабах загрожує подальшими проблемами й неможливістю подолати травми і вийти на новий рівень розвитку суспільства після закінчення війни.
- Неусвідомлення державою і значною частиною громадянського суспільства необхідності підсилювати соціальну згуртованість всередині українського суспільства, протидіяти загрозам суспільних розколів і поляризації під час війни призводить до відсутності публічних політик і діяльності в цій сфері, що своєю чергою зменшує оборонний потенціал України.

2.7. Забезпечення освітніми послугами

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Практика поширена на території всіх областей України онлайн та/або офлайн за тієї умови, коли можливо забезпечити фізичну безпеку під час навчання, а також на територіях іноземних держав, де мешканці України перебувають під тимчасовим захистом.

Треба зауважити, що більшість окупованих територій зараз відірвані від каналів комунікації, вони не мають ані Інтернет-зв'язку, ані мобільного. У таких умовах доступу до онлайн-навчання немає, тому населення може покладатися лише на пропозиції місцевих ініціатив, якщо вони є.

Багато українських та іноземних платформ і сервісів дистанційного / онлайн-навчання відкрили для українців доступ до своїх ресурсів на безоплатній основі, користуватися якими можна в будь-якому куточку світу за наявності Інтернет-зв'язку.

Актори

Серед акторів цієї практики можна виділити такі групи:

- українські приватні школи, які створюють відкритий безкоштовний онлайн-контент (курси / уроки) для навчання всіх охочих; а також такі, що організували офлайн-навчання, виїхавши за кордон або на більш безпечні території України;
- окремі вчителі, які створюють навчальні пропозиції з власної ініціативи;
- репетитори, які надають безкоштовні уроки для українців;
- громадські організації та/або ініціативи в Україні, які надають освітні послуги або допомогу в пошуку цих послуг;
- громадські організації та/або ініціативи за кордоном, які організовують навчальні пропозиції для українських дітей та дорослих.

Опис практики

Сфера надання освітніх послуг для українців активізувалася від моменту початку повномасштабної війни в Україні. Масштабне внутрішнє і зовнішнє переселення родин з дітьми поставило гостре питання продовження навчання й нормалізації життя дітей, набуття нових знань (мовних насамперед) і навичок для роботи дорослих.

Загалом зараз можна виокремити такі найрозповсюдженіші практики забезпечення освітніми послугами:

- **Створення платформ і курсів вивчення іноземних мов.** Найпоширенішою освітньою пропозицією є саме надання послуг з вивчення мов як іноземних для українців, так і української для іноземців або українців⁶⁸, які не розмовляли українською та хочуть на неї перейти. Зараз відкрито велику кількість безкоштовних сервісів, додатків, курсів для українців як дітей, так і дорослих. Водночас багато репетиторів пропонують українцям безкоштовні мовні уроки.

Сервіси для вивчення мов, які стали безкоштовними або майже безкоштовними для українців: «Lingokids», «Duolingo», «Drops», «Ling», «Busuu», розмовний клуб від «All Right», платформа «ENGIN», що пропонує безкоштовну практику розмовної англійської для молоді від 13 до 35 років тощо.

- **Інформування про освітні послуги.** Громадські організації та/або ініціативи в Україні займаються пошуком та створенням різноманітних способів забезпечення українців освітніми послугами. Можна бачити, як регулярно громадські ініціативи готують підбірки⁶⁹ корисних освітніх послуг або можливостей навчання за кордоном — списки закладів вищої освіти, які пропонують місця для українців та

---

⁶⁸ <https://www.instagram.com/p/CeldqFwtCKw/>

⁶⁹ Приклад підбірки, створений медіаресурсом «Happy Monday»: <https://happy monday.ua/osvitni-resursy-bezkoshtovnyj-dostup>

стипендії. Ініціативні групи розповсюджують підібраний матеріал серед українців різними способами, найчастіше через телеграм-канали, інстаграм і фейсбук, що забезпечує потенційних «шукачів» освіти хорошим списком можливостей.

Створюються онлайн-платформи⁷⁰ для відповідей на найпоширеніші питання про навчання в Україні та за кордоном під час воєнного стану, де надається корисна інформація про можливості та допомогу в організації навчання для дітей під час війни.

- **Створення нових або надання безкоштовного доступу до наявних онлайн-платформ формальної освіти.** Багато українських приватних шкіл⁷¹ також надали безкоштовний онлайн-доступ до своїх занять для українських школярів. Ці школи організують навчання за українською програмою, яка затверджена Міністерством освіти і науки України, а також водночас часто пропонують додаткові заняття на актуальні теми сьогодення. Наприклад, для підліткової аудиторії створюють курси для розвитку критичного мислення, про міжнародне гуманітарне право та військову аналітику, електронну музику та історію кіно. Одним з таких прикладів є онлайн-ініціатива «Освіта для України майбутнього» від освітнього проекту «Майбутні»⁷².
- **Створення нових або надання безкоштовного доступу до наявних онлайн-послуг неформальної освіти** — платформ, курсів тощо. Освітні платформи⁷³ для дистанційного навчання в Україні розвинені досить добре завдяки попереднім двом рокам карантину, зараз їх⁷⁴ популярність зростає через війну. Більшість з них частково або повністю безкоштовно відкрили доступ до своїх лекцій і курсів.

Учителі з власної ініціативи, репетитори чи навіть науковці створюють навчальні програми для дітей і проводять безкоштовні онлайн-заняття через, наприклад, зум або навчають через ютуб-канали. Для прикладу, неформальні уроки різної тематики для всіх охочих пропонує вчителька зарубіжної літератури, яка організувала навчальну ініціативу «Мироки»⁷⁵, залучивши до викладання своїх колег-учителів, а також молодих науковців; заняття проходять через зум; розклад уроків викладається в інстаграмі та телеграмі.

Громадські організації та/або ініціативи за кордоном також пропонують освітні послуги як маленьким, так і дорослим українцям. Однією з найпоширеніших пропозицій є онлайн- та офлайн-навчання для педагогів, психологів, батьків та всіх охочих дорослих для підтримки психічного здоров'я в дітей та дорослих під час війни. Для прикладу, у Німеччині проходить серія онлайн- та офлайн-воркшопів⁷⁶ з основ травмопедагогіки, методів допомоги дітям, які були учасниками травма-

⁷⁰ Наприклад, «Освіторія»: <https://osvitanow.org/>,

⁷¹ Добірка дистанційних шкіл: <https://osvitanow.org/dobirka-dystantsiinykh-shkil/>

⁷² Освітній проект «Майбутні»: <https://maibutni.com.ua/onlineforua/>

⁷³ Наприклад, «Edera»: <https://www.ed-era.com/courses/>

⁷⁴ Наприклад, «Prometheus»: <https://prometheus.org.ua/>

⁷⁵ «Мироки»: https://www.instagram.com/myroky_live/

⁷⁶ [https://www.facebook.com/events/1372044363289331/?acontext=%7B%22event_action_history%22%3A\[%7B%22mechanism%22%3A%22your_upcoming_events_unit%22%2C%22surface%22%3A%22bookmark%22%7D\]%2C%22ref_notif_type%22%3Anull%7D](https://www.facebook.com/events/1372044363289331/?acontext=%7B%22event_action_history%22%3A[%7B%22mechanism%22%3A%22your_upcoming_events_unit%22%2C%22surface%22%3A%22bookmark%22%7D]%2C%22ref_notif_type%22%3Anull%7D)

тичних подій. Навчання організується у співпраці німецьких і українських спеціалістів за підтримки благодійного фонду «Europa Grenzenlos».

- **Створення українських шкіл і класів за кордоном.** Деякі діти й батьки (статистика не відома), які виїхали за кордон, прагнуть продовжувати навчатися українською мовою за українською програмою офлайн. Для забезпечення таких послуг учителі й активні батьки, які виїхали за кордон, об'єднуються й створюють українські класи в іноземних школах⁷⁷, куди запрошують викладати українських учителів, і навіть цілі українські школи. Наприклад, така школа створена й успішно діє в м. Утрехт, Нідерланди⁷⁸.
- **Інші.** Ініціативи на зразок збору⁷⁹ дитячих книжок українською мовою, які відправляють з України за кордон, де перебувають маленькі українці, щоб допомогти підтримувати зв'язок дітей з їхньою культурою та мовою.

Ризики

- З часом через брак фінансування освітні онлайн-ресурси можуть закрити безкоштовний доступ для українських користувачів, як, наприклад, «Yakaboo» через деякий час закрити безкоштовний доступ до книг у своєму додатку.
- Навчання дітей, які опинилися за кордоном, часто може бути перенавантаженим для них. Це відбувається через те, що діти продовжують навчання онлайн за українською програмою, щоб не відстати й далі навчатися у своєму класі після повернення додому, і паралельно ходять у школу в країні, де вони опинилися, тому що в багатьох європейських країнах, як у Німеччині та Нідерландах, усі діти обов'язково повинні відвідувати місцеву школу.

2.8. Використання артінструментів у відповідь на агресію

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Застосування мистецьких засобів і форм спостерігається на всіх територіях, охоплених цим дослідженням.

Актори

Більшість мистецьких ініціатив або випадків застосування артінструментів базуються на розгалужених професійних мережах і зв'язках як мистецького, так і загалом активістського середовища на територіях усіх типів. Відповідно виділити якусь чітку групу чи інституцію майже неможливо. Відбулася суттєва «демократизація» у засобах і підходах, знизився географічний поріг доступності практики для учасників завдяки активному використанню соціальних мереж, а також сфер і засобів. Суттєву роль відіграли наявні

---

⁷⁷ <https://www.facebook.com/veronika.voloshyna/posts/pfbid02h1EwjJLtK6Yc1scSXhduMqa8bWGmrkyPvMb8eWUrK3hLWF7aUZn3kkgGL6dTwU8ul>

⁷⁸ <https://suspilne.media/229143-ukrainka-v-niderlandah-organizuvala-serednu-skolu-dla-ukrainskih-ditej-bizenciv/>

⁷⁹ <https://www.facebook.com/100001165923351/posts/4923042137744602/>

професійні групи та спільноти, які почали активно діяти, базуючись на наявному рівні суспільної підтримки різних країн, тим самим суттєво полегшуючи як поширення інформації, так і побудову співпраці, які до війни, здавалося б, було складно уявити.

Опис практики

Досліджуючи цю практику, ми виходили з широкого розуміння мистецтва, не обмежувалися діяльністю професійних мистецьких установ чи галерей, а більше фокусувалися на інструментальному застосуванні мистецтва для вираження позиції, своєрідного висловлювання, рефлексії як професійних митців, так і населення.

На тимчасово окупованих РФ територіях з лютого 2022 року професійні митці та активісти використовують мистецтво переважно у двох аспектах. Перші тижні там, де не було активних бойових дій, воно стає засобом протесту, широко використовуються плакати, нанесення знаків, створення фото- і дизайнерських продуктів. Однак активне застосування терору російськими формуваннями призводить до виїзду митців на підконтрольні уряду України території, непублічних рефлексій або їх смерті⁸⁰.

На підконтрольних уряду України територіях мистецтво використовується досить широко: наприклад, індивідуальні артпроекти художників та інституцій, які потім втілюються у міжнародні проекти та виставки⁸¹; формування цифрових архівів плакатного мистецтва⁸²; артзасоби та інструменти для масових акцій з метою привернення уваги світу до подій в Україні; фандрейзинг як на мистецькі, так і гуманітарні цілі; психологічна підтримка та арттерапія тощо. Поширені індивідуальні, групові та масові артпроекти, що забезпечили взаємодію різних груп та інституцій. Так само різняться і форми: цифрове, перфомативне мистецтво, графіті⁸³, аудіо- та відеоконтент, художні та фотоформи тощо.

На звільнених територіях мистецькі акції переважно символічні, поширений образ нездоланності та майбутньої відбудови⁸⁴ або солідарності з Україною⁸⁵. Станом на квітень 2022 року такі акції здебільшого організуються українськими й міжнародними музикантами.

На територіях інших країн переважають масові акції на підтримку України та постраждалих від війни, протести проти агресії РФ, акції міжнародної солідарності та культурної дипломатії, що підхоплюються і вуличним мистецтвом⁸⁶.

Мистецькі акції протесту всередині України та за кордоном різняться здебільшого обсягом вимог. В Україні акції сфокусовані переважно на протесті проти країни-агресора та приверненні уваги світу до гибелі мирного населення. За кордоном вони доповнюються певними вимогами до західного політичного істеблішменту про постачання зброї

⁸⁰ Укр.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3447141-u-mariupoli-zagynuv-litovskij-reziser-mantas-kvedaravicus.html>; англ.: <https://www.nytimes.com/2022/04/03/world/europe/mantas-kvedaravicius-killed-mariupol.html>

⁸¹ <https://ui.org.ua/en/news-en/ukraine-at-la-biennale-di-venezia/>

⁸² <https://prjctr.notion.site/a441535fb4fb4a9cab4cda445ee3a869>

⁸³ <https://zn.ua/ukr/CULTURE/mittsi-ne-spljat-poki-ruski-nam-ne-virjat-u-mistakh-po-vsomu-sviti-zjavljajutsja-hrafiti-na-pidtrimku-ukrajinskoho-narodu.html>

⁸⁴ <https://itvua.tv/news/v-irpeni-vystupyv-hurt-bez-obmezhen-video-foto/>

⁸⁵ <https://novyny.live/kiev/v-irpene-pered-razrushennym-domom-kultury-vystupil-izvestnyi-pianist-44588.html>

⁸⁶ Укр.: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3447141-u-mariupoli-zagynuv-litovskij-reziser-mantas-kvedaravicus.html>; англ.: <https://www.nytimes.com/2022/04/03/world/europe/mantas-kvedaravicius-killed-mariupol.html>

для України, посилення санкційного тиску на РФ і певні корпорації припинити їх роботу в Росії. При цьому митці працюють у тому числі з місцевим контекстом, наприклад вимагаючи реакції влади Угорщини через розміщення дитячого взуття відповідно до кількості вбитих дітей біля символічного для цієї країни монумента «Взуття на річці Дунай»⁸⁷. Ще один приклад — проста за формою втілення, але вкрай символічна відповідно до контексту дія, яка легко повторюється в різних країнах, — нанесення напису «Дети»⁸⁸ перед культурними інституціями як знак солідарності з убитими авіаударом мирними жителями, що перехувалися в будівлі театру в Маріуполі.

Своєрідною точкою концентрації мистецьких зусиль стають посольства РФ у різних країнах. Протести доволі часто супроводжуються символічними перформансами, наприклад принесені сковорідки, пральні машини, інші речі до посольства РФ у Лондоні чи консульства РФ у Львові після того, як стало відомо про випадки масового мародерства російськими військовими⁸⁹, проектування на будівлі посольств РФ української символіки⁹⁰, розміщення різноманітних плакатів чи графіті⁹¹. У певних випадках такі дії призводили до появи умовно постійних майданчиків солідаризації з Україною. Так, перефарбування водойми поблизу російського посольства у Вільнюсі у червоний колір запустило низку як індивідуальних перформансів, так і групових⁹² (наприклад, 6 квітня олімпійська чемпіонка з плавання литовка Рута Мейлутіте переплила озеро, закликаючи підтримати Україну в захисті від російської агресії)⁹³.

Однією з найбільш масових форм, особливо протягом першого місяця після повномасштабного вторгнення РФ на територію України, стало плакатне мистецтво. Якщо спочатку це були поодинокі плакати, які поширювалися соціальними мережами, то потім рух почав набувати форми відкритих архівів чи побудови платформ. Наприклад, платформа «Дякую» поєднує архів плакатів, зручні інструменти адаптації та інструкції, як роздрукувати й поширювати їх у різних країнах світу, фактично перетворюючись просто з архіву на повноцінний інструмент генерування нового контенту та гуртування однодумців⁹⁴.

Щоденники стають усе більш поширеною практикою рефлексії для людей, що потрапили під російську окупацію⁹⁵, чи митців⁹⁶, які пробують відрефлексувати події навколо них, чи стають формою донесення записів / думок простих людей⁹⁷.

⁸⁷ <https://www.facebook.com/dmytro.kuleba/posts/10159750793708389>

⁸⁸ <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=10159036982959125&set=pcb.10159036984394125&type=3&theater;>
[https://www.facebook.com/photo/?fbid=10159036982969125&set=pcb.10159036984394125;](https://www.facebook.com/photo/?fbid=10159036982969125&set=pcb.10159036984394125) <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3453307-pid-operou-vidna-viklali-napis-deti-u-pamat-pro-zertv-u-mariupoli.html>

⁸⁹ <https://twitter.com/UkrEmbLondon/status/1512409508437540874?cxt=HHwWlIC-leqblP0pAAAA>

⁹⁰ <https://www.moneycontrol.com/news/trends/ukraine-flag-projected-onto-russian-embassy-watch-what-happened-next-8362661.html>

⁹¹ [https://twitter.com/IrisovaOlga/status/1510596423334694920/photo/1;](https://twitter.com/IrisovaOlga/status/1510596423334694920/photo/1) [https://twitter.com/i/status/1501145337548918790;](https://twitter.com/i/status/1501145337548918790) <https://www.facebook.com/cosmoporusski/photos/a.1617896885168526/2971638259794375/>

⁹² <https://www.instagram.com/p/CcCxStCvAj/>

⁹³ <https://twitter.com/MeilutyteRuta/status/1511669136044306432>

⁹⁴ https://ukrainianssaythankyou.com/?fbclid=IwAR2iaz5Oo-CTmXC1OVfod9W_oiyohQgzX8h8jVFWicp_RVjmRWuGrFt1SiQ

⁹⁵ Укр.: <https://birdinflight.com/uk/nathnennya-2/crytyka/20220328-mykhailo-ray-diary.html>; англ.: <https://birdinflight.com/inspiration/critique/the-monstrosity-a-diary-from-occupied-kherson.html>

⁹⁶ <https://www.facebook.com/alevtina.kakhidze>

⁹⁷ https://stan.org.ua/project/donetska-hudozhnytsya-masha-vyshedska-malyuye-istoriyi-ukrayintsiv-z-okupovanyh-mist/?fbclid=IwAR3DwkG_G280NYDwLczwNX8E8xlasXsBafFVHkpoYEB5mTfFB9f18g9G9sQ

Мистецькі та культурні заходи перетворюються як на форму солідаризації — концерти, виступи, графіті, відвідування українських заходів і павільйонів, так і фандрейзингу. Адже доволі часто мистецькі акції та заходи через продаж чи залучення людей акумулюють кошти на підтримку України та українців. Від доволі локальних і сфокусованих до великих, як, наприклад, ініціатива Міли Куніс та Ештона Кутчера, яка зібрала майже 36 млн доларів.

Саме соціальні мережі та цифрові платформи виступають засобом інформування, налагодження зв'язків, інструментом кооперації та винесення певних тем у світові тренди. Полегшують взаємодію та дозволяють досить оперативно вибудовувати різноманітні форми співпраці — від безкоштовного розміщення на головних площах усього світу інформаційної кампанії «Сміливість»⁹⁸ до випуску кліпу «Pink Floyd» до пісні, виконаної українським співаком Андрієм Хливнюком⁹⁹.

Цифрові технології під час масового нападу РФ стають не просто засобом архівації, але й рівнозначним артпродуктом. Від так званого GPS-арт, коли, бігаючи, людина наносить певне зображення чи текст на онлайн-трекер¹⁰⁰, до масового використання NFT (a non-fungible token)¹⁰¹, де пропонується придбати продукти, які втілюють події новітньої історії України останніх днів на основі твітів офіційних організацій та відомих людей, проілюстровані художниками¹⁰², або кампанії з розповсюдження «найпопулярнішої» марки від Укрпошти¹⁰³. Окрім традиційних форм продажу на різноманітних платформах, використання NFT демонструє досить ефективну стратегію співпраці між традиційними та цифровими митцями, IT-спільнотою, взаємодію з органами влади.

Традиційно мистецтво продовжує використовуватися для терапевтичної роботи з постраждалими від насильства, стає доволі масовою формою «пропрацювання» травматичного досвіду, за певних обставин ініціюючи трансформацію звичних просторів, наприклад проєкт «AzaNiziMazaStudio»¹⁰⁴, що розпочався у харківському метро, де перехувалися люди під час постійних авіаційних та артилерійських ударів по місту. У результаті занять з дітьми була сформована цифрова колекція, яка потім вилілася у трансформацію просторів метро, де продовжують ховатися люди¹⁰⁵.

Окремою складовою культурного життя стали культурні санкції, т. зв. cancel Russian culture. Використання Росією протягом тривалого часу інструментів культури для активного просування власних політичних інтересів і пропагандистських наративів призвело до скасування мистецьких заходів, звільнень окремих представників РФ з посад в іноземних мистецьких установах і навіть завершення давніх дискусій про правильну назву

⁹⁸ <https://www.facebook.com/111153622309872/posts/4994874960604356/?d=n>

⁹⁹ https://www.youtube.com/watch?v=saEpkcVi1d4&ab_channel=PinkFloyd

¹⁰⁰ <https://www.facebook.com/artivism.manufactory/posts/132008226076258>

¹⁰¹ <https://v-art.digital/uk/yak-stvoryuvaty-nft-art/>

¹⁰² https://meta-history.wixsite.com/ukraine?fbclid=IwAR2iaz5Oo-CTmXC1OVfod9W_oiyohQgzX8h8jVFWicp_RVjmRWuGrFt1SiQ

¹⁰³ <https://mmr.ua/show/marku-z-rosijskim-korablem-mozhna-privbati-u-formi-nft>

¹⁰⁴ <https://www.facebook.com/AzaNiziMazaStudio/>

¹⁰⁵ https://lyuk.media/people/aza-nizi-maza/?fbclid=IwAR0bb_8newdySutkdEvFZSiteiu32AtOr_9IAMcBtXyoiO0w--7cWa9HNr0

картин всесвітньо відомих художників як форми солідарності з Україною та протесту проти нападу РФ¹⁰⁶.

На третій місяць широкомасштабного вторгнення РФ в Україну мистецькі практики стали більш спрямовані, скореговані, відбувається консолідація митців, інструментарію та підходів, зростає кількість спільних проєктів, де поєднуються як горизонтальні зв'язки між представниками різних професійних груп і сфер, які до того не завжди були включені в артпроцеси, так і вибудовується якісна вертикальна складова, де артформи починають усе активніше залучатися в дипломатії, роботі центральних органів влади, глобальному фандрейзингу та консолідації зусиль країн-партнерів навколо України. Те саме спостерігається і з формами і методами, вони вільно комбінуються та зіставляються, забезпечуючи масове охоплення аудиторій у різних країнах, тим самим перетворюючись на інструмент просування української культури як такої, формуючи на неї глобальну моду. Фактично перетворюючи український контент у «the new black».

Ризики

Ключовим лишається безпековий ризик. Найбільш гостро він стоїть для митців й артактивістів, що лишаються на захоплених РФ територіях.

2.9. Документування злочинів, скоєних під час агресії РФ на території України

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Уся територія України без винятку, адже характер ведення війни, атаки на цивільні об'єкти, що є порушенням Женевських конвенцій, відбуваються на всій території України.

У зв'язку з поширеною практикою насильницьких зникнень активістів, журналістів, представників органів влади й місцевого самоврядування, священників та просто населення, застосування засобів насильницького переміщення жителів України документуванням охоплено також і територію РФ та Республіки Білорусь. В окремих випадках з огляду на мільйони українських біженців, які рятувалися від масштабного вторгнення РФ в інших країнах, опитування свідків і постраждалих відбувається і на території інших іноземних країн.

На підконтрольній уряду території України документатори стикаються з досить обмеженим переліком проблем — доступом на щойно звільнені території, загальною логістикою. Безпекові ризики процесів документування починають суттєво зростати з наближенням до зони бойових дій чи у випадку перебування на окупованій території. Фактично на тимчасово зайнятих РФ територіях процеси документування обмежуються

---

¹⁰⁶ Укр.: <https://suspilne.media/225326-rosijski-tancivnici-teper-ukrainski-nacionalna-galerea-londona-perejmenuvala-kartinu-dega/>; англ.: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/apr/03/national-gallery-renames-degas-russian-dancers-as-ukrainian-dancers>

роботою з відкритими джерелами та спілкуванням на основі особистих довірливих контактів.

Процес документування на території Республіки Білорусь та Росії суттєво обмежений відсутністю доступу моніторів з України та малою кількістю громадських організацій чи ініціатив з цих країн, готових документувати воєнні злочини.

Документування на території інших іноземних країн на цей момент фактично не має офіційних обмежень, але стикається із суттєвими логістичними проблемами — відсутністю інфраструктури у вигляді відповідних громадських організацій чи ініціатив, постійними пересуваннями українських біженців. Централізований процес фіксації на кордоні з Україною контактів і потенційної інформації, якою володіють біженці, так і не був організований.

Актори

На цей момент існує декілька ключових акторів:

- **Органи правопорядку та органи державної влади в Україні.** На жаль, обсяг скоєних воєнних злочинів, недостатній рівень спроможності та неготовність організувати належну роботу з координації зусиль різних інституцій призвело до повторення ситуації 2014 року, коли були створені різні реєстри та стандарти збору інформації.
- **Правозахисні та громадські організації.** Зараз існує декілька національних коаліцій і регіональних організацій, які включилися в процес документування воєнних злочинів, здебільшого базуючись на вже наявному досвіді роботи 2014–2021 років, — Коаліція «Україна. П'ята ранку»¹⁰⁷, «Трибунал для Путіна»¹⁰⁸ тощо.
- **Міжнародні урядові й неурядові організації та інституції.** Традиційно структури ООН започатковують місії чи окремі механізми з фіксації воєнних злочинів. Окрім того, міжнародні правозахисні організації, такі як «Human Right Watch», «Amnesty International», «Truth Hounds» та інші, ініціюють такі процеси самотужки чи в співпраці з місцевими організаціями. Активні й організації, які спеціалізуються на перевірці фактів і розвідці відкритих джерел, такі як «Bellingcat».
- **Засоби масової інформації.** Ці актори документують злочини, орієнтуючись не на майбутню архітектуру правосуддя, але з дещо іншою метою — для висвітлення перебігу війни.
- **Окремі місцеві активісти, найчастіше представники організацій громадянського суспільства та ЗМІ, органів місцевого самоврядування,** які, потрапивши в зону бойових дій чи окупацію, починають збирати свідчення та докази, кооперуватися з різноманітними правозахисними ініціативами.

¹⁰⁷ <https://www.5am.in.ua/>

¹⁰⁸ <https://ccl.org.ua/claims/globalna-inicziatyva-rozirvaty-kolo-bezkarnosti-za-voyenni-zlochyny-rosiyi-ctysla-nazva-trybunal-dlya-putina/>

Опис практики

- Обсяг скоєних воєнних злочинів на всій території країни та третіх країн призвів до певної пріоритезації в роботі акторів, які, наприклад, обмежуються конкретною територією або типами злочинів.
- Громадські організації та ініціативні групи адаптують наявні в міжнародній практиці інструменти та методології або розробляють нові, орієнтуючись на міжнародні стандарти доведення, зокрема протокол Берклі. Попри його рекомендаційний характер, здебільшого окреслені ним мінімальні стандарти для пошуку, збирання, зберігання, перевірки та аналізу відкритих джерел є орієнтиром для більшості акторів, які документують злочини.
- Процес документування включає збір доказів скоєння дій, за якими вбачаються ознаки злочинів проти людяності та/або воєнних злочинів за Римським статутом Міжнародного кримінального суду, порушення міжнародного гуманітарного права (Женевських конвенцій) щодо цивільного населення та військовослужбовців.
- Пошук інформації базується на щоденному моніторингу відкритих джерел (сайти, телеграм-канали, соціальні мережі); зверненнях на гарячі лінії та в загальні чи тематичні чатботи; моніторингу медіаконтенту, архівів ЗМІ та окремих журналістів; опитуванні свідків і постраждалих; моніторингових візитах у місця скоєння воєнних злочинів; аналізі інформаційних повідомлень органів влади та міжнародних інституцій і організацій.
- Через відсутність на цей момент єдиного бачення та стратегії притягнення винних до відповідальності процеси документування переважно орієнтуються на належну фіксацію та архівацію, збір даних для проведення інформаційних й адвокаційних кампаній, накопичення матеріалів для розробки подальшої юридичної стратегії.
- Місцеві активісти, що потрапили в ситуації окупації чи зону бойових дій, здійснюють документування, коли можливості вільного пересування суттєво обмежені, зв'язок здебільшого також. Відповідно фіксація ними воєнних злочинів відбувається в межах конкретного населеного пункту чи груп спілкування. Така діяльність супроводжується надзвичайно високим безпековим ризиком.

Ризики

- Безпековий ризик для осіб, які проводять документування, особливо під час місій чи роботи на тимчасово окупованих РФ територіях.
- Репутаційний ризик, адже скоєння воєнних злочинів вимагає належного розслідування щодо обох сторін збройного конфлікту. Відповідно документування та подальше розслідування злочинів, скоєних українськими військовими, може викликати суттєвий громадський резонанс і намагання переслідувати українські правозахисні ініціативи з боку широких верств населення.
- Нескоординованість дій як на рівні держави, так і громадянського суспільства, брак необхідної експертизи, не завжди виважена політика донорів і партнерів породжує високий рівень хаосу та неузгодженості; полегшує політичні маніпуляції та спроби використання питань справедливості в політичних цілях.

2.10. Координація допомоги військовим формуванням України

Території, на яких поширена практика, їх особливості в контексті практики

Цією діяльністю охоплена територія України, яка перебуває під контролем уряду України, оскільки представники родин військовослужбовців проживають по всій території України.

На тимчасово окупованих територіях навіть уявна підозра в допомозі ЗСУ стає підставою для арешту.

Умовно можна виділити дві групи областей, де така підтримка можлива: ті, що розташовані близько до бойових дій (кризова допомога військовим і прямий контакт), і ті, що розташовані відносно далеко від лінії фронту і в безпеці.

Актори

Під військовими формуваннями ми маємо на увазі різноманітні види військ як офіційних, так і добровольчих — до прикладу, ЗСУ, Національну гвардію України, Національну поліцію, Державну прикордонну службу України, полк «Азов», Українську добровольчу армію, загони Територіальної оборони тощо. Основні актори, які надають підтримку, — це професійні фонди військового спрямування («Повернись живим», Благодійний фонд Сергія Притули, Львівський оборонний кластер тощо), державні фонди, які напряму фінансують збройні сили, локальні ініціативи, які допомагають певним підрозділам або загонам. Додатково низова допомога продуктами харчування та засобами гігієни надходить від місцевих громад, де зупиняються представники військових підрозділів, однак вона не організована та має ситуативний характер.

Опис практики

Починаючи з 2014 року, волонтерські індивідуальні ініціативи й організовані групи постачають різноманітні види забезпечення для військових і правоохоронців. Особливість допомоги військовим від цивільного населення полягає в тому, що це або допомога від спеціалізованих фондів, або ж адресна підтримка тих підрозділів та бійців особисто, які є близькими до волонтерів.

- Порівняно з 2014 роком, коли була величезна кількість добровольчих батальйонів і розпорошена допомога, новий етап допомоги військовим підрозділам має зовсім інший характер. Так, зокрема, відбувається координація з Генеральним штабом і Міністерством оборони України; представники спеціалізованих фондів запрошуються на закриті наради та співпрацюють з логістичними центрами військових формувань. Це виводить співпрацю на новий рівень, а також дозволяє уникнути зайвих закупівель, з одного боку, і співпрацювати з надійними постачальниками, з іншого. Формується певна практика не точкових, а комплексних закупівель, коли закриваються потреби певного підрозділу «під ключ» або робляться тематичні закупівлі під специфічні потреби — автомобілі, дрони, саперне обладнання тощо.

- Новий виклик з 24 лютого 2022 року — поява підрозділів Територіальної оборони (далі — ТрО) напередодні вторгнення, які формально є частиною ЗСУ¹⁰⁹, проте контракти досить умовні й вільні в трактуванні через брак документальної підготовки. Специфіка ТрО та її привабливість для допомоги місцевих волонтерів полягає в тому, що підтримка надається безпосередньо бійцям місцевого масштабу, які захищають мешканців напяму, а результат допомоги помітний візуально. Це суттєво відрізняється від збору коштів для допомоги на передовій, яку більшість населення так і не побачить наживо. Така розпорошеність часто закінчується тим, що представники ТрО західних областей мають чи не краще обладнання, ніж ті бійці, які його критично потребують на лінії фронту.
- Відчутна та помітна координація з представниками влади, наприклад, у таких питаннях, як розмитнення гуманітарної допомоги. Так, рішення уряду про зняття обмежень на ввезення шоломів і бронежилетів¹¹⁰ значно полегшило процес і прискорило загальну логістику та доставку обладнання. Деякі волонтерські групи мають доступ до перевезення зброї або спеціальних засобів, що також відбувається через особисті контакти та лобіювання інтересів певних підрозділів. Додатково рішення про зняття мита на автомобілі та можливість ввезення старого транспорту в подарунок військовим частинам полегшило забезпечення військових.
- З березня 2022 року, окрім надання збройної допомоги від низки іноземних країн, українські військові волонтери також отримали можливість для більш широкої співпраці з міжнародними партнерами, багато з яких раніше не готові були фінансувати допомогу збройним формуванням, але зараз переглянули внутрішні політики та надають гроші для закупки обладнання для військовослужбовців України.
- Безперечно, зростання обсягів мобілізації та поширення бойових дій на різні області України призвело до появи багатьох низових чи особистих волонтерських ініціатив для допомоги військовим. Це породило водночас і хаотичність замовлень від бійців (які потрапляють у кризову ситуацію та не розуміють, як саме її ефективно подолати), і несистемність постачання (коли забезпечення розповсюджується нерівномірно та недоречно відносно потреб). Проте зменшення кількості добровольчих батальйонів і централізоване керівництво військовими підрозділами дозволяє краще врегулювати ситуацію, окрім тих підрозділів, що лишаються у своїх громадах і користуються нагодою отримати професійне спорядження від низових волонтерів.

Ризики

- Безпековий ризик за умови безпосередньої доставки допомоги підрозділам через близькість бойових дій.
- Репутаційний ризик за умови недоцільного використання коштів, ненадійності спорядження або несвоєчасної доставки — це та сфера допомоги, де всі особливо прискіпливо стежать за використанням пожертв.

---

¹⁰⁹ Закон України «Про основи національного спротиву»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>

¹¹⁰ <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3440789-urad-pririvnav-bronezileti-j-kaski-do-gumanitarnoi-dopomogi.html>

- Нескоординованість дій між волонтерами та допомогою різним підрозділам, що іноді призводить до втрати життя бійцями, які несвоєчасно отримують необхідну підтримку.
- Географічна невідповідність, коли представники ТрО у відносно безпечній зоні мають спорядження, якого потребують на лінії фронту.
- Низька експертність низових волонтерських ініціатив, що несе критичні життєві ризики для бенефіціарів (наприклад, закупка неякісних турнікетів і бронежилетів, підробки тощо).
- Шахраї, які спекулюють на темі військового волонтерства (неякісне спорядження, розкрадання коштів тощо).
- Високий ризик політичних спекуляцій і маніпуляцій національних і місцевих політиків щодо допомоги як для отримання персональних балів у сприйнятті виборцями, так і поляризації чи розколювання суспільства.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ

1. Підтримувати мережі громадянського суспільства. У перші дні широкомасштабної агресії РФ на території України утворилися унікальні горизонтальні мережі громадянського суспільства, які включили як організації, які вже існували, так і нові волонтерські об'єднання й пересічних людей на різних рівнях. Ці мережі виживають завдяки високій адаптивності, що дозволяє їм реагувати на зміни потреб армії і населення за лічені дні або навіть години. Хоча вони й виявилися достатньо стійкими в організаційному плані, після трьох місяців повномасштабної війни люди фізично й психологічно виснажені, перебувають на межі вигорання; фінансові можливості стають усе меншими внаслідок економічної кризи. Тому такі мережі потребують термінової, але продуманої й системної підтримки, включно з психологічною й реабілітаційними заходами для волонтерів.

2. Обережно й збалансовано інституціоналізувати й професіоналізувати мережі громадянського суспільства. Необхідно зберегти й підтримати наявну структуру й логіку мереж громадянського суспільства саме таким чином, як це бачать місцеві актори — їхні учасники, на основі детального аналізу міжнародними акторами локальних практик, підходів і контексту низового рівня. Не нав'язування тих або інших моделей і процедур з боку держави або донорів, а поступове наповнення мереж необхідними ресурсами; підсилення спроможності й професійної кваліфікації учасників мереж з мінімально можливим рівнем бюрократизації і максимальною гнучкістю процесів. Міжнародні донори й організації мають стати своєрідним «другим ешелonom» допомоги, який підхоплює й підсилює місцеві горизонтальні мережі, а не ламає їх. Основна увага в процесі підтримки мереж громадянського суспільства має приділятися людям і поступовому, хоча б частковому, заміщенню волонтерської роботи професійною, яка здійснюється не тільки за покликом серця, а й оплачується та підтримується матеріально. З огляду на загрозливий зріст безробіття обережна професіоналізація громадського сектору зможе забезпечити певну кількість робочих місць і допомогти здійснити природну перекваліфікацію робітників з користю для них і суспільства.

3. Орієнтувати допомогу на розвиток і модернізацію. Мережі громадянського суспільства не можуть повністю заміщувати роботу органів влади; довгострокова підтримка донорами заміщення функцій держави громадським сектором матиме негативні наслідки. Відновлення роботи органів державної влади й місцевого самоврядування, якісне надання адміністративних послуг населенню, ефективне управління на місцях має пріоритетне значення. Навіть порівняно з періодом після 2014 року люди, які отримують гуманітарну допомогу, набагато швидше піддаються ефекту соціальної інвалідизації, який закріплює їх залежність від допомоги. Тому якнайшвидше повернення людей до роботи в реальному секторі економіки, підтримка підприємницької діяльності, створення умов для повернення жителів України у свої області і вибудовування механізмів

підтримки та повернення жителів України, які переміщені на територію РФ та Білорусі в насильницький спосіб, надзвичайно важливі завдання. Зосередження уваги донорів і міжнародних акторів лише на кризовому реагуванні для задоволення поточних гуманітарних потреб населення буде нівелювати (згортати) позитивний потенціал від мобілізації громадянського суспільства й солідарності під час війни, адже таке піднесення не може тривати безкінечно. Сама гуманітарна допомога також повинна мати більш стратегічний характер — постачання продуктів харчування й одягу в деяких областях уже достатнє або навіть надлишкове, необхідно посилити допомогу в забезпеченні населення житлом (будівництво модульних помешкань), енергопостачанні (наприклад, сонячні батареї для будинків), відновленні промислових підприємств і стимулюванні локального бізнесу, що в змозі забезпечити населення робочими місцями.

Можливе також застосування ваучерних програм на кшталт «Food for work» з досвіду 2014–2016 років, коли людям пропонували певні громадські роботи (прибирання території, допомога медикам, волонтерам тощо), а у відповідь вони отримували ваучер на певну суму. Його можна було обміняти на цільові товари в локальних виробників, що допомагало зменшити ефект соціальної інвалідизації, а також підтримувало життєздатність малих підприємств.

4. Протистояти поляризації всередині українського суспільства й підвищувати його згуртованість, стійкість і єдність на основі роботи з пропрацювання травми.

Стрессова ситуація, з якою зіткнулися всі без винятку жителі України у зв'язку з повномасштабною війною, поступово змінюється на апатію й призводить до підвищення рівня конфліктності на всіх рівнях суспільства і своєю чергою до загострення поляризаційних тенденцій. Починають проявлятися конфлікти, які в перші тижні вторгнення ігнорувалися або замовчувалися. Така ситуація характерна для всієї України, але особливо помітна в західних областях, які прийняли найбільшу кількість ВПО з інших областей України. Хоча загальний потік нових переселенців зменшується, між тими, хто залишається постійно на заході України, і приймаючими громадами простежується негативний конфліктний потенціал і загострення конфліктних станів. Ця ситуація погіршується через психологічну травмованість майже всього населення України й гостру потребу кризової психологічної допомоги. Психічне здоров'я насамперед людей, які допомагають іншим (волонтерів, активістів, психологів, журналістів тощо), а також усього населення, має стати основою для будь-якої іншої діяльності з розвитку. У цьому аспекті перспективним є поєднання підходів психосоціальної і конфліктологічної допомоги.

5. Комунікувати зворотний зв'язок від українського суспільства міжнародним партнерам. Суттєвою вадою горизонтальних мереж громадянського суспільства на сьогодні є відсутність практики усвідомленого зворотного зв'язку у вигляді повідомлень подяки від українського громадянського суспільства міжнародним партнерам і населенню країн, які всіляко підтримують Україну. Необхідні символічні кроки, які б змогли гучно комунікувати таку вдячність, важливість міжлюдських взаємин і контактів, які сформувалися на цей момент.

6. Координувати діяльність донорів, держави й громадянського суспільства. Там, де відсутня координація з боку влади в питаннях гуманітарної допомоги, з'являються факти дублювання діяльності й постачання зайвої або непотрібної допомоги і відповідно випадки розпродажу й махінацій з гуманітарною допомогою. Наразі встановилися окремі координаційні системи, які опікуються гуманітарною допомогою на двох рівнях — місцевому (на рівні громад) і національному (зміни політики на національному рівні). Однак координація між ними слабка. Органи місцевого самоврядування можуть узяти на себе координувальну функцію не тільки в межах своїх громад, але й міжрегіональному рівні (між громадами). Водночас украй важливо побудувати якісну комунікацію, адже доволі часто проблеми, з якими стикаються низові ініціативи, потребують не тільки фінансових або ресурсних інвестицій, але й зміни політики на національному рівні. Розбудова системи загальної координації мереж вартує окремого дослідження й удосконалення.

7. Підтримувати довіру громадянського суспільства до держави. Ми виявили певний позитивний тренд зростання довіри громадянського суспільства, особливо молоді, до органів влади, насамперед місцевої, хоча його необхідно перевірити якісними й кількісними дослідженнями. Кредит довіри до держави, можливо, і в романтизованому вигляді, але з фокусом на втіленні реформ на рівні державного управління присутній у середовищі громадських активістів і має підтримуватися відповідними проектами, націленими на відбудову, суспільні зміни й майбутній розвиток України.

8. Знизити рівень бюрократизованості державних структур. Екстремальні умови війни й мобілізація громадянського суспільства довели, що державна бюрократія в Україні в змозі спрощуватися й прискорюватися там, де це життєво необхідно. Виявилося, що документи можуть підписуватися швидше й меншою кількістю осіб у воєнний час, ніж це було дотепер. Відповідно природне спрощення бюрократичного тиску й процедур під час війни може бути зафіксоване в окремому дослідженні, результати якого можна буде використовувати для подальшої реформи й оптимізації роботи державної служби.

9. Відновити довіру до міжнародних організацій. Це дослідження показало негативне сприйняття українцями ролі великих міжнародних організацій у перші дні широкомасштабної агресії. У їхньому сприйнятті міжнародники виявилися неспроможними реагувати на кризу, їх не було на місцях у перші тижні вторгнення, деякі міжнародні організації мали проблеми з вивезенням своїх робітників, є інформація про випадки дискримінаційного ставлення до українських працівників міжнародних організацій порівняно з міжнародним персоналом, блокування комунікації, проблеми з документами при евакуації тощо. Ці факти потребують транспарентності, розслідування й комунікації його результатів для українського громадянського суспільства. Окремо потрібно роз'яснити й прокомунікувати для населення України особливості мандата основних міжнародних організацій для запобігання надмірним очікуванням або політичним спекуляціям.

10. Зменшити бюрократизованість роботи міжнародних організацій і донорських установ. Окремою проблемою в сприйнятті міжнародних організацій і донорів українським громадянським суспільством залишається їх надмірна бюрократизованість. Респонденти цього дослідження зазначили, що дотепер великі міжнародні організації й до-

нори не змінили свого ставлення до бюрократичних процедур і пропонують місцевим виконавцям можливість реструктурувати їхні проекти тільки через пів року, тоді як гроші, заведені в Україну, наразі потрібні зовсім на інші цілі, ніж передбачалося до лютого 2022 року. Деякі міжнародні організації спрощують процедури, однак, за даними цього дослідження, це відбувається завдяки конкретним людям усередині організацій, а не системному підходу, що викликає напругу також і між персоналом / командами міжнародних організацій.

**Низові практики
громадянського суспільства України
у відповідь на широкомасштабну
агресію Російської Федерації
на території України в період
з 24 лютого по 31 травня 2022 року**

Аналітичний звіт

Ірина Ейгельсон,
Максим Єлігулашвілі,
Тетяна Калениченко,
Тетяна Кисельова

Літературне редагування: Мар'яна Добоні

Дизайн-макет: ФОП Харченко

Затверджено до публікації 25.06.2022

Електронне видання